

TARİHSEL OLGU VE ANLATI STRATEJİLERİ: GÜNLÜK YAZIMINDAN TARİH YAZIMINA “BİR” GÖZLEMCİNİN ÇANAKKALE SAVAŞLARINA “BİRDEN ÇOK” TANIKLIĞI

Mustafa GÖLEÇ*

Özet

Savaş muhabiri sıfatı ile Mart 1915'te Çanakkale'deki deniz savaşlarını ve Temmuz-Ağustos 1915'te Gelibolu'daki kara savaşlarını yerinden izlemiş olan George Abel Schreiner'in ilk elden gözlem, tanıklık ve değerlendirmeleri ilgili literatürde ihmal edilmiştir. Konu ile ilgili günlük, haber metni ve tarihsel monografi gibi farklı türlerde yazmış ve ülkesinde yazdıklarının bazılarını yayımlayabilmiş olan Amerikalı gazeteci, verdiği bilgilerle hala Çanakkale Savaşları konusunda özgün bir kaynak olma vasfı taşımaktadır. Öte yandan aynı yazarın kısa zaman aralıkları ile farklı türlerde yazdığı bu metinler arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bu çalışmada bu metinler historyografik bir okumaya tabi tutulmaktadır. Günlük, haber metni ve tarihsel monografilerde tek bir tarihsel olgunun farklı yüzlere bürünmesi, tarihsel olgunun kendisinden ya da yazarın kastından öte, yazın türlerinin gereksinimleri ile açıklanmaktadır. Tarih yazımının tarihsel olguyu yazınsal stratejiler ile dönüştürdüğü gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Tarihyazımı, Savaş Monografileri, Savaş Günlükleri

HISTORICAL FACTS AND NARRATIVE STRATEGIES: “ONE” OBSERVER’S “MULTIPLE” TESTIMONIES TO THE GALLIPOLI WAR FROM DIARY TO HISTORY

Abstract

First-hand observations, witnesses and assessments of George Abel Schreiner, who watched over the sea battle in Dardanelles in March 1915 and land battle in Gallipoli in July-August 1915 with his war correspondent title, has been neglected in the literature. The American journalist has written in different

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul), mgolec@fsm.edu.tr

genres such as diary, news stories and historical monographs on that matter and published some of his writings in his country. With his information, he still bears the characteristic of being a unique source for Gallipoli War. On the other hand, there are some differences between the texts written by the same author with short time intervals in different genres. In this study, these texts are subjected to historiographical reading. Different faces of a single historical fact in the diary, the news stories and the historical monographs are explained with the requirements of the genres, other than historical fact itself or from the author's intention. It is shown that historiography converts historical facts with literary strategies.

Keywords: Gallipoli War, Historiography, War Monographs, War Diaries

Giriş

Akira Kurosawa'nın klasikleşmiş Rashomon adlı filminde aynı hadisenin farklı kişiler perspektifinden ne kadar da farklı görüldüğü işlenir. Oysa gerçek, bu farklı anlatıların birleşiminden de farklıdır. Çünkü Budist rahibin deyişiyle "*İnsanoğlu zayıftır, o yüzden yalan söyler, hatta kendisine bile!*". Budist rahibin "*kendine yalan söylemek*" ifadesinden ilham alınır, her türlü anlatının kaçınılmaz ögesinin kurgu olduğu fikri dikkate alınınca, tarihyazımının sıkça gözden kaçan ya da ihmal edilen bir problemi ile karşılaşılır. O da tarihsel gerçekliğin, bırakın farklı gözlemcileri, aynı gözlemci tarafından bile farklı şekillerde kavranıp anlatılabileceğidir.

Bu çalışmada aynı tarihsel gerçekliğin aynı yazar/muhabir/tarihçi tarafından farklı zamanlarda ve farklı anlatı türlerinde ne kadar da farklı kurgulanmış olduğu, postmodern tarihyazımı tartışmaları ekseninde ele alınacaktır.

I. Olgu ile Kurmaca Arasında Tarihyazımı

Tarihsel olgu ile tarihe dayalı kurmacadan genellikle birbirinden tamamen ayrı iki şeymiş gibi söz edilir. 19. Yüzyıldan beri tarih metodolojisi profesyonel tarihin malzemesinin olgular olduğunu dayatır. O kadar ki Ranke etkisindeki 19. Yüzyıl tarihçiliği tarihi bir tür olgu derleme işi olarak görmüş, teorik düşünme ve spekülasyonu kınamış, tarihçiyi malzemesi karşısında adeta pasifize etmiştir.¹ Özne ile nesne arasında mutlak ayırım koyan ampirik bilgi teorisinden ve olguları gözlemcinin bilincinden bağımsız gören pozitivist metodolojiden etkilenen Ranke'nin ifadesi ile tarihçinin işlevi "*nasılsa öyle göstermek*"tir.² Tarihsel olgu tarih biliminin inhisarına alınırken tarihe dayalı kurmaca daha çok edebiyatın ve sinemanın alanına bırakılır. Tarihi romanlar ve filmler kitlelerin tarih algısını/tahayyülünü ne kadar derinden şekillendirse de özellikle akademik/profesyonel tarihçiler tarafından küçümsenir, bunların tarih olmaktan çok roman ya da film olduklarının altı sürekli çizilir.

Geçtiğimiz çeyrek yüzyılda on dokuzuncu yüzyıldan kalma bu kaba pozitivist ayırım ciddi

1 François Dosse, *Ufalanmış Tarih*, çev. Işık Ergüden, İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s. 30.

2 E. H. Carr, *Tarih Nedir*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 14.

felsefi eleştirilere uğradı. Bilgi ile iktidar sistemleri arasında ilişkilere odaklanıldı. Gerçekliğin bizatihi dilin kendisinin bir ürünü olduğu öne sürüldü. Postmodernizmin genel eleştirileri tarih yazıcılığı alanında da yansımaları buldu. Hayden White tarihin tamamının sözel bir kurmacadan ibaret olduğunu savundu. Ona göre tarih, bir görüşün dilin kullanımını sayesinde oluşturulmuş ikna edici bir kompozisyonudur. Anlatı, sözlü ve yazılı tanıklıklara dayansa da, edebi bir biçimdir ve retorik unsurlardan arındırılamaz. Anlamlar olguların bir tümden geliminden çok anlatı tasarısının etkileridir.³ Tarihçi tarihsel gerçeklik kadar anlatı modeline sadık olmak durumundadır. Paul Veyne'e göre de bütün açıklamalar “*anlatının anlaşılır bir oyun içinde kendini organize etme biçimi*”dir. Dolayısıyla bizi inandıran hakikatin kendisi değildir, hakikati biz kendimiz üretiriz.⁴ Olayların kaydını tutmak bile bir seçme ve yorumlama ameliyesidir. Dolayısıyla her türlü tarih yazımı geçmişin yeniden “kurgulanmasından” öteye geçemez.⁵ White'a göre anlatının tutarlılığı bazı hayali adımları gerektirmektedir⁶ ve bu adımları tarihçi kurgulamaktadır. Bu hayali adımlar mantıklı olmak zorundadır ama gerçeğe sadık olmak zorunda değildir.⁷ Yani yaşanan tarih ile yazılan tarih arasında hep bir mesafe vardır.

Bütün “bilimsellik” iddiasına karşın tarihyazımı objektif bilginin yanı sıra kurgu da içermek zorundadır. Paul Ricoeur'un de gösterdiği gibi anlama çabası, nesnesi ister gündelik yaşamdaki bir öteki, isterse tarihsel bir gerçeklik olsun, doğrudan bir sezgi değil bir “yeniden-oluşturma”dır. Çünkü bir tarih metni birbirinden ayrı ve farklı katmanlar olarak geçmişin gerçekliği ile tarihçinin tanıklığı üstüne bina edilir.⁸ Nihayet tarih geçmişe ilişkin bir bilgidir ama geçmişin kendisi değildir. Tarihyazımı hadiselerin bilgisini zamandan aşırarak ve yaşayanların parantezinden çıkarmakla mümkündür. Nitekim Foucault'nun “geçmişin tarihi” ile “bugünün tarihi” arasında yaptığı ayırım bize aslında tarihin geçmemiş bir şey olduğunu söyler. Tarih geçmişte “olup bitmiş”lerin değil, “olup da bitmemiş”lerin bilgisidir; yani doğrudan ya da dolaylı etkilerini bugün de hissettiğimiz, yaşadığımız şeylerin bilgisidir. Dolayısıyla tarihsel bilgi mazi ile hal arasında bir diyalogdur. Bu diyalog dil üzerinden ve ekseriyetle edebi formlarla sürdürülür. Tarihsel bilginin ifade biçimi ne olursa olsun (anlatı, betimleme ya da çözümleme) ifade aracı dildir. Bu tarihin edebiyatla

3 Shelley Walia, *Edward Said ve Tarihyazımı*, çev. Gürol Koca, Everest Yay., İstanbul 2004, s. 13-17.

4 F. Cadiou-C. Coulomb-A. Lemonde-Y. Santamaria, *Tarih Nasıl Yapılır*, çev. D. Çetinkasap, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 110. İngiliz tarihçi James Anthony Froude'un 1876 tarihli ünlü sözü: “*Çoğu kez tarih bana, istediğimiz sözcüğü yazabileceğimiz, bir çocuğun harf kutusu gibi görünmektedir. Yapmamız gereken yalnızca istediğimiz harfleri seçmek, onları istediğimiz gibi düzenlemek ve bizim amacımıza uymayan harfler hakkında hiçbir şey söylememektir.*” Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.59

5 Joan W. Scott, *Feminist Tarihin Peşinde*, der. F. Dinçer-Ö. Aslan, BGST Yay., İstanbul 2013, s. 18.

6 Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme / Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 2.

7 Twain'in belirttiği gibi kurgunun ihtimallere dayanması gerekir, gerçeğinse buna gereksinimi yoktur. Gerçek ile kurgu arasındaki fark, kurgunun mantıklı olmak zorundadır. Abdülhamit Kırmızı, *Otur Baştan Yaz Beni*, Küre Yay., İstanbul 2013, s. 16

8 “*Geçmişte yaşanılmış olana ulaşabildiğimizde, o geçmiş artık bilme nesnesi olamaz: Çünkü, bu geçmiş, şimdiki zaman iken, tıpkı bizim şimdiki gibi karışık, çok biçimli ve kavranılamaz durumdaydı. Oysa tarih, nedensel ya da ereksel ilişki zincirleri üstüne, anlam(landırma)lar ve değerler üstüne kurulu bir bilgiyi, düzenli bir görüşü (vizyonu) amaçlar.*” Paul Ricoeur, *Tarih ve Anlatı*, çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009, s. 21.

örtüşen bir vasfıdır. Anlatı biçimi söz konusu olduğunda bu kesişim kümesi daha da büyür. John Tosh'un ifadesi ile anlatı, “*tarihçinin yaratıcı yazarla, özellikle de romancı ve epik şairle paylaştığı bir biçimdir.*”⁹ Tarih yazarı anlatı tekniği sayesinde bir hikâyeci ya da romancının okurlarında uyandırabileceği türden duygular uyandırabilir, duygudaşlık yaratabilir.

Bir hakikatin hangi biçimde ifade edildiği o hakikate hakikatin kendisinde içkin olmayan bir renk verebilir. Anlatı tekniğinin kendisi hakikati olduğu gibi ya da olduğundan başka türlü gösterme gücüne sahip olabilir.¹⁰ O zaman tarihe tarihyazımı olarak bakmak, söylem çözümlemesi ve metin analizi yapmak, edebi türler ve ifade biçimleri ile anlatım şemalarına odaklanmak tarihsel gerçekliğe bakışımıza derinlik katacaktır.

Bu çalışmanın hareket noktası, tüm bu postmodern tartışmalardan habersiz bir tek yazarın, (günlük yazarı, muhabir ve tarihçi olarak) aynı tarihsel olguyu farklı zamanlarda ve farklı anlatı türlerinde kurguladığı üç farklı metnidir. Tek bir tarihsel olgunun, aynı anlatıcı tarafından bile kurgulansa, ne kadar farklılıklar gösterdiği gözler önüne serilmekte ve tarihsel gerçeklik kavramı problematize edilip, zaman, biçim ve dil bakımından da tarihselleştirilmeye çalışılmaktadır.

2. George Abel Schreiner ve Çanakkale Savaşları'na Dair Yazdıkları

Çanakkale Savaşları hakkında farklı tarihlerde ve farklı türlerde yayınlar yapmış olması Amerikalı gazeteci George Abel Schreiner'i oldukça sıradışı bir kaynak kılmaktadır. Aynı olgu yazarın günlüklerinde, gazete haberlerinde ve tarihsel monografilerinde farklı biçimler, diller hatta yüzlerle karşımıza çıkmaktadır.

Schreiner, 1915 yılındaki dokuz aylık Türkiye macerası sırasında yerlerinden takip ettiği Çanakkale'deki deniz savaşları ile Gelibolu'daki kara savaşları izlenimlerini şahsen önemli gördüğü kadarıyla günlüğüne not etmiştir. 9 Şubat 1915'te trenle İstanbul'a gelmiş, Osmanlı başkentinde savaşın etkilerini gözlemiş, önde gelen devlet adamları, askerler, diplomatlar aydınlar ve farklı etnik ve dini gruplardan, sıradan halktan insanlarla görüşmüştür. Büyük bir şans eseri olarak Enver Paşa'nın tavassutu ile Çanakkale Savaşları'nı bir tür “carte blanche” ile takip etme izni almıştır. 1 Mart'ta Çanakkale'dedir, itilaf donanmasının hazırlık taarruzlarını takip eder. 18 Mart gününün dehşetine ve Türk tarafındaki coşkusuna şahit olur. Çanakkale'de en son 30 Mart akşamı günlüğüne yazar. İstanbul'a döndükten sonra Sultan V. Mehmet Reşad dâhil olmak üzere üst düzey Osmanlı yetkilileri ile görüşmeler yapar. Sonrasında imparatorluğun doğu ve güney vilayetlerinde gözlemlerde bulunur. Yaz aylarında kara savaşlarının şiddetlendiği bir zaman diliminde tekrar Gelibolu'dadır. 13 Temmuz'da vardığı Gelibolu'dan kara, deniz ve hava savaşlarının farklı vechelerine karargâh ve siperlerden şahit olduktan sonra 25 Temmuz'da

9 John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özde Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s. 107.

10 Edward Said İngiliz şarkiyatçı Edward William Lane'in eserinde şarka (Mısır'a) malumatı anlatı formunda çizgisel vermediğine, bunun yerine ansiklopedi/sözlükbilimsel bir usulle madde madde verdiğine işaret eder. Çünkü anlatı formuna değişme eğilimi (doğuş, gelişme, ölme) içkindir. Oysa tasavvur edilen şarkın değişmezliğidir ve bu algıyı üretmek üzere anlatı formu tercih edilmez. Bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık / Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2012, s. 252.

ayrılır. Schreiner Ağustos ortasında yine Enver Paşa'nın izni ile tekrar cepheye döner. 20 Ağustos'ta Akbaş'tadır. Bu son Çanakkale ziyareti Amerikan elçiliğinden gelen bir mesaj ile erken biter ve Schreiner 29 Ağustos'ta bir kez daha İstanbul'dadır. Schreiner'in günlüğü bu üç Çanakkale ziyaretini de zengin ayrıntılarla yansıtır. Savaş, savaş teknolojileri, savaş gemileri, bombardımanlar, kaleler, bataryalar, siperler, savaşın yol açtığı tahribat, generallerin, subayların ve erlerin tutumları, zengini, fakiri, kadını, erkeği, çocuğu, yetişkini yaşlısı ile sıradan halkın durumu günlüklerde ifadesini bulur.¹¹

Yazar aynı cephe izlenimlerini Amerikan kamuoyu ile paylaşılmak üzere haber metinleri biçiminde ajansı Associated Press'e raporlamıştır. Günlüğünde sözünü etmese ve kendisini hep ajans muhabiri olarak tanıtsa da Dâhiliye Nezareti tarafından kendisine verilen “orduya ilhak ruhsatnamesinde” Schreiner'in aynı zamanda *Daily News* muhabiri olduğu bildirilmektedir.¹² Haber gönderilerinde Schreiner doğaldır ki daha seçicidir: Haber metinleri günlük kadar gündelik, sıradan, küçük ayrıntıları içermez ama üçüncü anlatı türü olan tarihsel monografi gibi uzun erimli bir zaman perspektifine de gerek duymaz ya da sebep-sonuç ilişkileri tesis etmez. Hadiselerin o gün için önem taşıyan hususiyetleri, kamuoylarının özellikle de Amerikan kamuoyunun alakasını celp edecek boyutları haber konusu olabilir. Ayrıca kamuoyuna en çabuk ve yoğun tesir edeceği için bu metinler Schreiner'in Çanakkale Savaşları ile ilgili yazdıkları arasında doğrudan ya da dolaylı olarak en çok sansüre uğramış olanlardır. Nitekim Schreiner günlüğünde 18 Mart'ta yaşanan tarihi günün sonunda önce haber metnini kaleme almak için verdiği mücadeleyi,¹³ sonra haber metnine askeri makamların onayını almak için gösterdiği çabayı¹⁴ sonra da sansürden geçmiş metinleri İstanbul üzerinden ülkesine ulaştırabilme gayretini¹⁵ anlatır. Yine bu haber metinlerinin hedef kitesinin geniş bir kamuoyu olması, yazarı

11 Schreiner'in I. Dünya Savaşı henüz bitmeden New York'ta yayınladığı ve Çanakkale Savaşları konulu literatürde bugüne dek kullanılmamış olan günlüğü ve bu günlükteki Çanakkale izlenimleri hakkında bkz. Mustafa Göleç, “Amerikalı Bir Gazetecinin Gözüyle Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: George Abel Schreiner ve Çanakkale Günlükleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Sayı 18, Bahar 2015.

12 BOA, DH.EUM.VRK. 25/9-2. Bu bilgi Schreiner'in meslektaşı ve Çanakkale ile Gelibolu'da yol arkadaşı olan Raymond Swing (kendisi Chicago Daily News muhabiridir) ile ilgili olabilir. Swing'in Schreiner'den de uzun uzun bahsettiği anıları için bkz. Raymond Swing, “Good Evening!”, *A Professional Memoir*, Harcourt, Brace & World, New York 1964.

13 “Swing ve ben haber gönderilerimizi yazmak üzere Hotel İstanbul'a gittik. Acısını şimdi fark ettiğimiz korkunç baş ağrısının hakkından gelmek birkaç şarap fıçısı gerektirdi. Bütün bir gün boyunca bir cehennemde yaşamıştık ve şimdi bunu oturup açıklamak zorundaydık. Savaş muhabirliği geçinmenin en kolay yolu değildir. Yemeği düşünenecek vakit yoktu. Swing ve ben deli gibi durmaksızın yazdık.” Bkz. George Abel Schreiner, *From Berlin to Bagdad*, Harpers&Brothers Publishers, New York 1918, s. 146.

14 “Yanan Çanakkale ve Kilitbahir'in ışıklarıyla sansür memurlarını aramaya koyulduk. Fakat onlar şehri sabahdan terk etmişlerdi. Telgraf ofisini de yanlarına almışlardı. (...) Swing'e en iyisi dedim ben yalnız gideyim. Onun gönderisi için onay alacaktım. Merten paşa genellikle olduğu gibi canayakın bir şekilde biraz zor/sert buldu. Şüphe yok ki yorgundu. Elindeki kâğıtlara bir göz attı ama onları okuması zor buldu. Günün gerginliği çok ağırdı ve ışık da cılızdı. 'Orada ne yazdığımı söyle bana', dedi az sonra. Söyledim. Sonra gönderilere adını imzaladı ve onları iade etti.” A.g.e., s. 146-147.

15 “Bu gece 3 mil yürümek zorunda olacağım, bunları tele ulaştırmak için' dedim, bir mülakat başlatma niyetiyle. Başardım. 'Eh, hala bu gece 3 mil yürüyebileceksen, ben bunları üzerinden okuyabilmeliydim.' dedi, gülümseyerek. 'Ama tamamdır, gitsinler.' (...) Swing ve ben telgraf istasyonuna doğru yola koyulduk. Şehre gece yarısından sonra geri dönebilmiştik.” A.g.e., s. 147-148.

savaş şartlarında bile mizahın kendisine yer bulabildiği günlükten¹⁶ farklı olarak çok daha ciddi olmaya zorlamıştır.¹⁷ Yazı, yazarının yazma maksadından bağımsız işlevler yüklenebilir. Bir tarihsel monografi edebi bir ürün olarak okunabilir veya kişiye özel bir günlüğe düşülen notlar tarihsel referans olabilir. Schreiner'in Çanakkale Savaşları hakkında cepheden yazdıkları arasında özellikle haber metinleri benzer bir kullanıma maruz kalmışlar, Amerikan Büyükelçiliği için aynı zamanda adeta cepheden gelen diplomatik raporlar işlevi görmüşlerdir.¹⁸

16 “Saat 4:30’da itilaf gemileri çekildi. İngiliz Jackie’leri için çay saati. İngilizlerin gastronomik alışkanlıklarına katı bir şekilde bağlı olduklarını öğrendim.”, A.g.e., s. 80.

17 “Bugün bazı mermiler Truva’ya yakın düştü. Haberimin başına ‘Truva bombardımana tutuldu’ yazsam yeterince alaycı olur muydum? Fakat bu ciddi bir iş ve ciddiyetsizliğe fırsat yok.”, A.g.e., s. 97.

18 Schreiner’in Çanakkale’den yazdığı gönderiler önce Amerikan büyükelçiliğine gitmektedir. Kendisinin İstanbul’da elçiliğin bitişiğindeki Küçük Kulüp’te kalan bir asistanı olduğu halde, büyükelçi Morgenthau cepheye neler olup bittiği ile yakından ilgilendiği için haber gönderileri diplomatik rapor veya yazışmamış gibi önce büyükelçiliğe yollanıyordu. Schreiner, konu ile ilgili diplomatik tarih çalışmasında, geriye dönük olarak, günlüklerde ya da haber metinlerinde belirtmediği bir ayrıntıyı, bu şekilde Morgenthau ile onun sekreterlerine ve atâşelere neredeyse dakika dakika bilgi aktarımı yapıldığını yazar. Bkz. George Abel Schreiner, *The Craft Sinister*, Harper & Brothers, New York, 1920, s. 133. Bu durum Schreiner’de bir duygusal çatışma durumu yaratmış görünmektedir. Sözkonusu olan günlük yazarı, muhabir ya da tarihçi olarak üstelenebileceği sorumlulukların sınırlarını zorlayan bir fiildi. Schreiner bir tarihe şahitlik ediyordu ve kamuoylarını ilgilendirecek hususları yazdığı haber metinleri ile ajansına bildiriyordu. Tabii ki gördüğü her şeyi yazamazdı. Gördüklerini görebilmesi bir güven ilişkisinin sonucuydu, bir savaş muhabiri olarak buradaydı ve kendisine duyulan güveni ihlal etmeyi göze alamazdı. Ayrıca gönderilerinin orijinallerinden kamuoyu ilgisini çekebilecek bazı bilgiler ve ifadeler Çanakkale’deki Türk ve Alman sansür subaylarının müdahalesine uğruyordu. İstanbul’daki Amerikan elçiliği personelinin önlerine giden ve okudukları haber gönderiler, Schreiner’in kendini sınırlı gördüğü alanla yetiniyordu ama elçilik çalışanlarının beklentisi daha fazlasıydı ve bunu dile getirmekten, en azından ima etmekten çekinmiyorlardı. Çanakkale cephesinden dönüşünden kısa bir süre sonra, Schreiner büyükelçi ve onun personeli ile çaya davet edilmişti. Rutin bir davet gibi görünüyordu, büyükelçi Morgenthau ve yakın çalışma arkadaşları iştirak etmişti. Sohbet sürerken Schreiner kontrollü bir biçimde çapraz sorguya çekildiğini fark etti. Elçilik görevlileri Türk mevzilerinde ne miktarda mühimmat kaldığını özellikle bilmek istiyorlardı. Bu askeri nitelikli bir bilgiydi ve evet Schreiner bu hususta bir muhabirin bilmesi gerekenden fazlasını kendisine tanınan ayrıcalıklar sayesinde biliyordu. Ne var ki bu askeri enformasyonun bir savaş muhabirinin tartışması gereken en son şeylerden olduğunu düşünüyordu ve bu konuya girmekten kaçındı: “Bir diplomatik ajan askeri durumun çok önemli bir yönüne bu kadar çok büyük bir ilgi gösterdiğinde genellikle tetikte olmak en iyisidir.” Bkz. *The Craft Sinister*, s. 134. Schreiner elçilik personelinin konu ile ilgili bilgi edinmek için çeşitli çabaları karşısında işi bilmezliğe vurmuştu ama onun eski bir topçu subayı olduğunu bilen diplomatlar mühimmat ayrıntısının böyle birinin dikkatinden kaçmayacağından eminlerdi ve bu yüzden ısrarcıydılar. Gerçekten de savaş muhabiri Kilitbahir istihkâmlarında ve Anadolu Hamidiye bataryalarında kalan top mermilerinin, zırh delici mermi çeşitlerinin tam sayısını biliyordu. Bunun itilaf devletleri ajanları için ne kadar paha biçilmez bir bilgi olduğunu da. Türk tarafının sahip olduğu mühimmatın miktarı direncini uzun süre devam ettirmesini imkânsız kılıyordu. Bu bilgi başka ellerde tarihin seyrini başka yönlere değiştirebilirdi. Türk bataryalarını ve mühimmat durumunu bilen biri, Türk ve Alman subaylarının 18 Mart akşamı ve ertesindeki beklenti ve kaygılarını bilen biri olarak Schreiner biraz daha gayretle itilaf donanmasının Çanakkale’yi geçmesini muhtemel görmekteydi: “Müttefikler eğer bilselerdi, Çanakkale boyunca Türk bataryalarının zırh delici mühimmatlardan neredeyse yoksun olduklarını; eğer bilselerdi Türklerin daha fazla direnç göstermesi saatler bile değil en iyi durumda dakikalar meselesidir; Amiral von Usedom Paşa, Mertens Paşa ve Türk subayları emindiler ki 18 Mart bombardımanının devam etmesi onlar için ezici bir yenilgi ile ve Anadolu’ya bir geri çekilme ile sonuçlanacaktı; Büyük Savaş tarihi çok farklı yazılabilecekti.” Bkz. Aynı yer. Amerikan büyükelçiliği mensupları Schreiner’in anlatmak istediğinden daha fazlasını bildiğini anlamışlardı ve bir Birleşik Devletler vatandaşı olarak ülkesinin diplomatik servisine bildiklerini anlatmasının bir vazife olduğunu söylediler. Schreiner onlara gazetecilik mesleğinin kendi kuralları olduğu cevabını verdi. Kendisine tanınan ayrıcalıklar bir güven ilişkisinin

Schreiner’i tarihi olguların dilsel kurgusu açısından özgün bir örnek kılan diğer bir husus, savaştan sonra Çanakkale Savaşlarını inceleyen iki de tarihsel monografi yazmış olmasıdır. Schreiner’in konu ile ilgili ilk tarihsel monografisi, savaşın bitiminden kısa bir süre sonra, sekiz aylık bir çabanın sonucunda Mart 1919’da tamamlanıp Mayıs 1920’de New York’ta basılan *The Craft Sinister* adlı kitabıdır ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bir siyasi-diplomatik tarih çalışmasıdır. Yazar kitabı için bizzat siyasi ve diplomatik tarih nitelemesinde bulunsa da, kaynağı öncelikle kendisi ve kişisel tanıklıklarıdır. Savaş ve politika muhabiri olarak Orta ve Doğu Avrupada çalışmış bir gazetecinin diploması, uluslararası politika ve diplomatlar hakkındaki yakından gözlemleri kitabın başat malzemesidir. Eserde savaş ve diploması problemini antikiteden alıp modern diplomasinin ortaya çıkış koşullarını ortaya koyduktan sonra Schreiner, Birinci Dünya Savaşı’nı doğuran ittifaklar sistemi üzerinde durur. Savaş sırasındaki diplomatik gelişmeleri farklı perspektiflerden ama özellikle merkezi Avrupa devletleri ve Balkanlar odaklı değerlendirir. Kitabın bir bölümü Türkiye diplomasisine, hususiyetle de Çanakkale Savaşları sırasındaki Türkiye diplomasisine odaklanmıştır.

Yazarın diğer tarihsel monografisi Çanakkale/Gelibolu savaşının ilk aşaması olan deniz savaşları üzerine kaleme aldığı *Allied Naval Operations During the Dardanelles-Gallipoli Campaign 1914-1915* başlıklı daktilo halindeki basılmamış çalışmasıdır. Çalışma, kapağında belirtildiğine göre, Washington DC’de Donanma Departmanı, Donanma Kayıtları ve Kütüphanesi Ofisi, Tarih Seksiyonu için yazılmıştır. 10 Şubat 1925’te New York’ta tamamlanan eser ekleri hariç elli dört daktilo sayfasından ibarettir. Eserin ilginç hususiyetlerinden biri olan resmi Türk kaynaklarından alınan veya Türk pilotlarının aldığı havadan panoramaların hatırı sayılır yardımı ile çizimleri bizzat Schreiner tarafından yapılan harita ve krokiler mevcut kopyada ne yazık ki bulunmamaktadır. Eserin dünya kütüphaneleri kataloglarında bulunan yegâne kopyası National Archives and Record Service tarafından Washington’da 1975’te yapılan elektostatik baskıdır.¹⁹

Bu üç ayrı metin(ler)de Schreiner adeta tarihsel hadiselerin üç ayrı şahidi ve yazın türlerinin birbirlerinden farklılaştırdığı üç ayrı yazar gibi çıkar karşımıza. Her üç metinde zaman zaman benzeşen, zaman zaman farklılaşan anlatı stratejileri izler ve bu gören ve görünen aynı iken gösterilenin farklılaştığı bir yazma/okuma eylemi ortaya çıkarır. Makalenin geri kalan kısmında

ürünüydü ve bunun karşılığında Osmanlı askeri hukukunun yaptırımları altında olmayı kabul etmişti. Elçilik personelinin talebi Schreiner’e aynı zamanda etik bir problem olarak görünmüştü. Bir tarihsel hadiseye şahitlik etmesi kendisine bir ayrıcalık olarak tanınmış bir yazar, gazeteci veya tarihçi o hakikati hangi etik ölçütlerle ve nasıl ifade etmelidir? Bu anlaşmazlıklar yaratan bir sorudur ve ilgili taraflar arasında başka problemler doğurması da mukadder olan bir sorudur. Nitekim Schreiner, Amerikalı gazeteci Yüzbaşı Stanley Fortesque’nun böyle bir soruna yol açmış olduğunu yazar. Türkiye’de konuşlu olmayan gezici gazeteciler için organize edilen bir gezi çerçevesinde bir torpido-bot ya da destroylerle Çanakkale’ye götürülen Fortesque’ya dışarıdan Türk mevzileri gösterilmiş, sonra da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerine kısa inceleme gezileri yaptırılmıştı. Adı geçen muhabir Paris’te Çanakkale’deki vaziyet hakkında *L’Illustration*’da çok detaylı bir makale yayınlamıştı. Makalede bazı çizimlere de yer verilmiş ve bu devam eden savaşta Türkler için tehlikeli bir durum arz etmişti. O kadar ki bazı mevzilerin yerleri değiştirilmişti. Bu hadise bu hususta oldukça liberal olan Türk yetkililerin yabancı gazetecilere karşı tutum değiştirmelerine yol açmıştı.

19 Eserin Amerikan Donanma Kütüphanesi’nden temininde yardımları için FSMVÜ Kütüphanesi’nden Sayın Lütfü Kılıç’a teşekkürlerimi sunarım.

Schreiner'in Çanakkale Savaşları'na tanıklıkları üzerinden tarihyazımını günlük ya da haber yazımından ayıran anlatı stratejileri incelenecektir. Bu üç metin türünün tahlili sonucunda Schreiner'in tarihsel olgu üzerindeki tasarrufları (zamansal ve mekânsal) perspektif getirmek, neden-sonuç ilişkileri aramak, kes(k)inlik, spesifik olmak, polemik mahiyet taşımak ve ıssızlaştırmak olarak kavramsallaştırılan altı başlık altında ele alınacaktır.

3. Perspektif

Bilgi ile ideoloji arasında, ideolojinin hakikat olduğu varsayılan başka bir şeyle karşıt algılanmasından kaynaklanan bir ayırım yapılmaktadır. Söz konusu ayırım tarihsel bilgi için de geçerlidir. Tarihsel bilgi ideolojik ya da sübjektif yargılardan arınmış bir bilgi gibi düşünülmektedir. Oysa Foucault'ya göre asıl sorun hakikat etkilerinin nasıl üretildiğidir, çünkü ona göre bütün söylemler sadece perspektiftir.²⁰ Çanakkale Savaşı üzerine Schreiner'in tarihsel monografilerini aynı yazara ait savaş sırasında tutulan günlükler ya da yazılan haberlerden ayıran şey de öncelikli perspektif farkıdır.

Tarihsel bir olgu evvela tarih yazarına zamanı genişletmeyi, zamanda ileri veya geri hareketi dayatır. Bu yüzden tarihçinin konusu, olmakta olan şeylerin belirsizliği değildir. Etkileri sürse de olmuş olana mercek tutan kimsedir tarihçi. Bu perspektif farkının ne kadar keskin olabileceği Schreiner'in günlüğünden savaşı takip ederken net bir şekilde ortaya çıkar. Amerikalı muhabirin savaşı bölgesine girmeden önceki "günlük perspektifi", girdikten sonra aniden değişir. Günlüklerinde ve haber metinlerinde Schreiner'in Çanakkale Savaşları'na tanıklığı deniz savaşlarının kızıştığı bir tarihte başlar. 1 Mart'ta Çanakkale'dedir ve ondan öncesi, günlük ve haber metinlerinde İstanbul'dan fragmanlar arasında zikredilir. Yazar İstanbul'da olup bitenlerin şahididir ve Çanakkale ile ilgili birkaç cümle kurmuşsa bu oradaki savaşın kendisi ile değil İstanbul'u nasıl etkilediği ile ilgilidir. Şubat sonunda ajansına Çanakkale'deki gelişmelerle ilgili olarak başkentte gerginliğin artmış olduğunu yazar. Çanakkale'deki istihkâmların tahrip olduğuna dair tersane işçileri arasında yayılan söylentileri nakleder. İngiliz ve Fransız filusunun Çanakkale'yi aşmaları halinde burada bir panik yaşanacağını kesin olduğunu bildirir.²¹ Günlükte nezaretlerdeki kasvetli hava, Çanakkale'de birkaç gün içinde olabileceklerin belirsizliğine bağlanır. Ya da Sultan Mehmet Reşad'ın gizlice Beylerbeyi Sarayı'nda sabık sultan II. Abdülhamid ile görüştüğüne dair duyular not edilirken, Abdülhamid'in Çanakkale önündeki güçlerce seilmeyen biri olmadığı ve onun yeniden hükümdar olabilmesinin gayet mümkün olduğu yazılır. Çanakkale Savaşı'nın doğrudan günlüklere konu olabilmesi, günlük yazımının doğası gereği, yazarın İstanbul'da üç hafta süren ikametinden sonra ancak Çanakkale'ye gidişiyle söz konusu olmuştur.

Tarih yazarı olarak Schreiner ise gördükleri ya da duydukları ile yetinmez, tarih yazmak günlük yazmak gibi, hatta haber yazmak gibi yazarına yazılan sürecin parçası olmayı dayatmaz.

20 Mark Poster, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, çev. Feride Güder, Otonom Yay., İstanbul 2008, s. 96.

21 "Hunger in Constantinople", *The New York Times*, March 5, 1915. (Haber İstanbul'dan 24 Şubat'ta gönderilmiştir).

Haber metninde doğrudan şahitlik bazen ima edilir bazen açıkça vurgulanırken muhabirin hadiseye ne zaman, nereden, hangi perspektiften baktığı özellikle belirtilir.²² Tarih yazarken ise Schreiner’in perspektifi genişler ve Çanakkale Savaşı’nı anlatmaya 1 Mart’tan çok daha erken bir tarihten başlar: İtilaf filosunun ilk kez 3 Kasım 1914 tarihinde Kumkale ve Seddülbahir’deki Türk istihkâmlarına saldırdığını, bu taarruzun bir gösteri karakteri taşıdığını, Türklere savaşta olduklarına dair bir uyarı mahiyetinde olduğunu anlatır. Uzun bir durgunluk sonrası, 13 Aralık’ta bir itilaf denizaltısı Çanakkale’de Dardanos mevziine kadar sokulup eski bir savaş gemisi olan ve Sarı Sığlar Koyu’nda sinyal istasyonu olarak kullanılan Mesudiye’yi torpidolamıştır. 15 Ocak 1915’te Fransız denizaltısı Sapphire bir mayına çarparak batmıştır. 20 Şubat’ta itilaf filosu Çanakkale Boğazı’na girişi koruyan (Türkler aleyhine) menzil farkı nedeniyle yedi günlük bir bombardıman sonrası söz konusu istihkâmlar susturulmuş ve tahrip edilmiştir. Ardından sahil bataryalarının yerleşkeleri bombardımana tabi tutulmuş, Erenköy Körfezi boyunca Türk istihkâmları ateş altına alınmıştır. 5 Mart’ta ilk kez Kilitbahir’deki istihkâmlar, 5 ve 6 Mart’ta Anadolu Hamidiye Kalesi itilaf filosu tarafından dövülmüştür. Bombardımanların etkisi sınırlı olmuş, buna karşılık Gelibolu’nun yüksek kesitlerinde ve Boğazın doğu kıyısında konuşlu obüs bataryaları da itilaf filosunu taciz etmiştir.²³

Tarih yazarı şahidi olmasa da konusunu aydınlatacak tarihsel detayları metnine taşır. Örneğin Osmanlı Devleti savaşa iştirak etmeden evvel Çanakkale bataryalarının Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz Donanma Misyonu’nun sorumluluğunda olduğunu bildirir. Bu misyon görevlilerinin Türkiye’nin ittifak devletleri safında savaşa katılacağını görünce bataryaların görüş ve optik aletlerini bozduklarını yazar.²⁴ Alman uzmanlar Krupp ekipmanları ile bunları olabildiğince çabuk değiştirmişlerdir. Romanya üzerinden görüş ve teleskopik mesafe ölçer aletleri getirmek basit bir meseledir. Ne var ki daha büyük parçalar ve mühimmatın bu biçimde Çanakkale’ye getirilmesi mümkün değildir. Nitekim bir İngiliz veya Fransız firmasınca donatılmış ve aynı şekilde işe yaramaz hale getirilmiş olan Kilitbahir’deki kıyı torpido istasyonu hiçbir

22 Şu haberde 5 Mart gününde yaşanan çatışmalar aktarılırken bombardımana tanıklık eden Associated Press muhabirinin bulunduğu yerden her iki tarafın ateşini de görebildiği ve bombaların nereye düştüklerini tespit edebildiği ifade edilir. Bkz. “Constantinople”, *The New York Times*, March 13, 1915. Şu haberde de Associated Press muhabirinin bombardımana tanıklık için bir siper seçtiği, bombalara hedef olması dolayısıyla oradan ayrılmak zorunda kaldığı, zaman zaman çatışmanın ortasında korunaksız anlatılır. Aslında vurgulanmak istenen haber kaynağının hadiselerin ortasından bildirdiğidir. Bouvet’in batışının Associated Press muhabiri tarafından “gözlemlendiği”, birkaç dakika sonra bir İngiliz gemisini muhabir “bakarken” Türk topçusunun vurduğu, muhabirin bunun üzerine güvertesinden ağır darbe alan bir başka gemi “gördüğü” yazılır. Bkz. “Saw Turkish Shells Wreck Allies’ Ships”, *The New York Times*, March 25, 1915. Şu haberde de kara savaşlarının sonu yaklaşırken Ağustos 1915’in ikinci yarısında yeniden Gelibolu’ya giden Associated Press muhabirinin o hafta başında Türk cephesini “teftiş ettiği” ve Seddülbahir’i “ziyaret ettiği” belirtilir. Bkz. “Says Suvla Fighting Cost British 5,000”, *The New York Times*, August 29, 1915.

23 *Craft Sinister*, s. 137-138.

24 Alman askeri heyetinin başında görev yapmış olan Liman von Sanders anılarında Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz Bahriye Heyeti’nin hizmetlerinin sonradan çok saldırıya uğradığını ama gerçeğin ne olduğunu ve saldırıların iftira olup olmadığını kendisinin bilemeyeceğini söyler: “...Çünkü doğuda her çeşit iftira mümkündür ve yalan haberler adeta bir dağın tepesinden kopan çığ gibi ağızdan ağza geçerken büyür gider”. Bkz. Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, Yeditepe Yay., İstanbul 2006, s. 35.

zaman rehabilite edilememiştir.²⁵ Amiral Limpus ve arkadaşlarının Osmanlı kıyı müdafaasına verebilecekleri zarar bundan ibaret değildi elbette. İngiliz Donanma Misyonu üyeleri İtilaf kuvvetlerinin bombaladıkları arazinin koşullarını iyi tanyıyorlardı. Bu sayede bataryalara hizmet veren ve Kumkale-Çanakkale yolu boyunca direklere bağlı olan telefon-telgraf hatlarını kolayca tahrip edebildiler.²⁶

Schreiner'in Çanakkale Savaşları üzerine tarihsel monografileri günlüklerinden daha evvele giderek zamansal perspektifi genişlettiği gibi günlüklerden daha ileri tarihleri de kapsayarak aynı işlevi farklı bir biçimde bir kere daha yerine getirir.²⁷ Günlüklerde savaşın ilk aşaması (deniz savaşları) 18 Mart'ta biter, 30 Mart'ta Schreiner Çanakkale'deki son satırlarını defterine yazar. 4 Nisan'da İstanbul'da yazmaktadır. Tekrar savaş alanlarından bildirmeye başlaması Temmuz ayı ortasını bulacaktır. Dolayısıyla günlüklerdeki savaş anlatısında en azından bir kesinti vardır. Tarih yazarı için ise şahadet esas değildir; anlatı değil kesintiye, duraksamaya bile uğramaz: 18 Mart sonrasında önce itilaf filosunun taarruza devam beklentisinin boşa çıkması, ardından 25 Nisan'da başlayan kara harekâtı anlatılır. Kara savaşları zaten deniz savaşlarından farklı bir karakterdedir, deniz savaşları hâkim mevkilerden panoramik olarak izlenebilirken geniş bir alana yayılan kara savaşları çok sınırlı bir biçimde ve büyük ölçüde tek taraflı olarak izlenebilir. Dev itilaf donanmasının manevraları izlenip tek tek gemilerin hangileri olduğu, nerelere taarruz ettikleri, nasıl vuruldukları gibi ayrıntılar gözlemlenebilirken, siperler ardındaki kara ordularının askerlerini ve manevralarını takip etmek pek mümkün değildir. Ara bölgede ise cesetleri çürümeye yüz tutmuş ölü askerler görülebilir ancak, siperlerin önündeki dikenli tellere bakılabilir veya mermi vızıltıları duyulabilir.

Görüldüğü gibi tarih yazarı olarak Schreiner savaşın şahidi olduğu ve olmadığı kısımlarını aynı dille ve sanki bunlara ilişkin bilgisi aynı türden bilgiymiş gibi aktarır. Savaşın içeriden bir gözlemcisi olmanın, daha uzun vadeli bir tarihsel anlatıyı zenginleştirmesinden medet umulmaz. Tarihiçi, otoritesi zamanda ileri ve geri giderek belli bir zaman diliminde ve belli bir mekânda hadiseyi yaşamak ve gözlemlemek yoluyla edinilenin fevkinde bir bilgi üretir.

Tarih yazımı ile günlük yazımının belki en çok yaklaştığı hatta kesiştiği yöntem kronolojik yazımdır. Schreiner günlüklerinde olduğu gibi deniz savaşları üzerine yazdığı monografisinin itilaf filosunun operasyonlarına ayırdığı yedinci bölümünde ve deniz savaşının sonucunu belirleyen 18 Mart harekâtına ayırdığı sekizinci bölümünde de kronolojik bir anlatıyı tercih etmiştir.

25 George A. Schreiner, *Allied Naval Operations During the Dardanelles-Gallipoli Campaign 1914-1915*, National Archives and Record Service, Washington 1977, s. 12. (Amerikan Donanma Kütüphanesi'ndeki basılmamış, daktilo halindeki metnin kopyası).

26 *Allied Naval Operations*, s. 14.

27 Gazete muhabiri perspektif kullanımı itibarıyla günlük yazarı ile tarih yazarı arasında bir yerdendir. Haber tarih kadar uzun erimli olmasa da haberin konusu olan hadiseyi daha anlaşılır kılmak adına hadisenin kökenlerine inebilir, başlangıç ve hal arasında karşılaştırmalar yapabilir. Mesela Schreiner'e dayandırılan ve Türklerin Alman subay Wilmer komutasında Kireçtepe'yi geri aldıkları ve Anafartalarda ilerleme kaydettikleri bildirilen bir haberde şöyle denilir: "Askeri açıdan müttefiklerin Yarımadadaki konumu şimdi 26 Nisan'da olduğundan daha olumsuzdur." Bkz. "The Dardanelles / The Constantinople View", *Ashburton Guardian*, Volume XXXV, Issue 8279, October 26, 1915.

Hadiseleri günü gününe kaydettiği bu bölümün günlüklerden öncelikli farkı yine hadiseleri şahit olduklarından çok daha erken bir tarihten başlatmasıdır. 3 Kasım 1914'te on itilaf hat gemisinin Kumkale ve Seddülbahir'deki bataryaları 15 dakikalığına ateş altına alması, 13 Aralık'ta bir İngiliz denizaltısının Sarı Sığılar Koyu'na kadar gelip sabit batarya olarak kullanılmakta olan 1874 yapımı Mesudiye'yi batırması, 15 Aralık'ta bir İngiliz denizaltısının Çanakkale'de batması, 20 Şubat 1915'te dört İngiliz ve dört Fransız hat gemisinin yeniden Seddülbahir ve Kumkale'yi bombardımana başlayıp önemli kayıplar verdirmesi, 24 Şubat'ta itilaf filosunun süper dretnot-kravazör Queen Elizabeth dâhil olmak üzere yeni katılan gemilerle büyümesi, 25 Şubat'tan 27 Şubat'a kadar Seddülbahir ve Kumkale bataryaları üzerinde bombardımanın devam etmesi ve Çanakkale girişindeki bütün bataryaların tamamen yok edilmesi kronolojik bir dizge içinde anlatılır. Aynı şekilde Schreiner Nisan ayı başında yeniden İstanbul'da olduğundan, günlüklerinde Çanakkale'de itilaf filosu gittikten sonra Türk kuvvetlerinin neler yaptığından söz edilmez. Monografide ise perspektif biraz daha ileri gider ve 18 Mart harekâtından sonra Boğaz bataryalarında yapılanlar da anlatılır: Siper ve traverslerin kıyıda mevzilere sepetler ve kutularla taşınan kum ve kum torbaları kullanılarak 5 ila 10 fit kum ile kaplanması, kazamatların tamir edilmesi, iyice harap olanların kalın kereste ile yeniden inşa edilmesi, telgraf-telefon hatlarının direklerinden alınarak hendeklerin içine konulması, Gelibolu yarımadasında dolaylı ateşi kolaylaştırması muhtemel bütün ağaçlar ve diğer uzun objelerin sökülmesi, Edirne'nin ana bataryaları ve Çatalca hattından bazı silahların Boğaz'a getirilmesi...²⁸ Keza itilaf filosu geri çekilse de, mayın temizleme faaliyetlerinin devam ettiği, 2-3 Nisan ile 17-18 Nisan gecelerinde mayın temizleme gemilerinin batırıldığı anlatılır.²⁹

1 Mart'tan itibaren günlükler, haber metinleri ve tarihsel monografi kesişir. Günlükler son derece detaycıdır, gün içerisinde iki Amerikalı muhabirin yemek menülerine kadar ayrıntılara girer. Monografideki gün gün anlatım ise adeta bir tür nöbet defterini andırır. O günkü operasyona katılan itilaf gemilerinin sayıları, manevraları gibi bilgiler verilmekle yetinilir.

Belli bir güne ilişkin günlükte, haber metninde ve monografide verilen bilgiler genellikle örtüşür ama bu türler birbirleri ile aslında çelişmeyen bilgileri farklı anlatı stratejileri izlemek suretiyle okuyucuda farklı resimler oluşturur. Örneğin 4 Mart gününde yaşananlar tarihsel monografide şöyle özetlenir: Kapsamlı hazırlıklar sonrasında yaklaşık 400 Fransız piyade askeri istihkâmların kalıntılarını imha etmek amacıyla Kumkale'ye çıkmıştır. 64. Osmanlı piyade taburu tarafından saldırıya uğrayan Fransız güçlerinin neredeyse yarısı ölmüş, yaralanmış ya da gemilerine binmek isterken boğulmuştur. Türkler 2 ölü, 21 yaralı vermişlerdir. Kumkale ve Yenişehir köyleri bombalanmış ve yakılmıştır. Filonun körfezde bir hareketi olmamıştır. Amiral von Usedom Paşa, Çanakkale kentindeki bütün binaların denize bakan yüzlerinin kıyı bataryalarının kaplamaları gibi siyah boya ile çarpraz tarama yapılarak kamufle edilmesini emretmiştir.³⁰ Aynı günün günlüklerde nasıl anlatıldığına baktığımızda karşımıza ilk çıkan monografide hareketsiz kaldıkları bildirilen itilaf filosunun önemsiz manevralarıdır. Yazar o

28 *Allied Naval Operations*, s. 42.

29 *Allied Naval Operations*, s. 43-44.

30 *Allied Naval Operations*, s. 24.

gün öğle üzeri yeniden Erenköy'e gelen filoda beş hat gemisi bulunduğunu ve bunların Erenköy üstündeki yamaçları vurduklarını söyler. Yazar günlüğüne bu sonuçsuz ve tarihsel monografide yazmaya değer bulmadığı fiilleri yazmıştır, çünkü onlara şahit olmuştur. Nihayet günlükte yazılmaya değer olan öncelikle şahitlik edilmiş olandır. Bir günlük bir hadiseye olası önemli sonuçları dolayısı ile değil, öncelikle yazarının o hadisenin bir parçası olması, hiç olmazsa şahidi olması dolayısı ile yer verir. Bu hadiseleri dürbünü ile izlemekte olan Schreiner, öğleden sonra saat 02:15'te itilaf gemilerinin etkinliğinin arttığını, gemilerin bazılarının bir kere daha Kumkale kalıntılarını taradığını ve hatta bunlardan birinin (Majestic) şiddetli ateşe rağmen Menderes Nehri'nin ağzına yakın bir noktaya geldiğini yazar. Sonra bizzat görmediği ve bazı ayrıntıları monografidekilerle çelişen bilgilere geçer. Kumkale'yi dinamitle tamamen silmek amacıyla itilaf kuvvetlerinin karaya küçük bir kuvvet çıkardıklarını, fakat Türklerin buna hazırlıklı olduklarından bataryaların enkazında bir miktar piyade konuşlandırmış olarak beklediklerini bildirir. Günlüklere göre bunlar "400 Fransız piyade askeri" değil, sayıları belirtilmeyen İngiliz deniz piyadeleridir. Yazar tarihini yazarken başka kaynaklardan edindiği ya da teyit ettiği bilgileri kullanmayı tercih etmiştir. Sonuçta günlüklerde kaynağı gözleri ile görebildikleri yahut kulağına çalınanlardır. Nitekim tarihinde yazmadığı ama günlüklerine aldığı şu duyum da yine 4 Mart gününe dairdir: "*Mustafa isimli bir Anadolulu onbaşı o küçük hadisede Demir Haça eş bir madalya olan Demir Hilal kazandı. Kendisinin bir kaya parçası ve elleriyle birçok adam öldürdüğü söyleniyor. Eh, belki de yapmıştır.*"³¹

Tarihsel monografideki gün gün anlatım günlüklerdeki ayrıntılı anlatımın özeti gibidir. Hedef okur kitlesinin ilgisini çekecek şekilde, monografi günlüklerdeki bilgilerin bireysel gözlem ve hissiyattan arındırılmış bir tür özetidir. Büyük ölçüde itilaf gemilerinin ve Türk bataryalarının karşılıklı ateşlerinin bir tür dökümüdür. Bu açıdan gazete haberi günlükten çok tarihsel monografiye yakındır. Günlüklerdeki zengin ayrıntılar haber metinlerinde ve monografilerde yoktur ama günlüklerde ve haber metinlerinde savaş şartları altında edinilebilen sıhhati tartışmalı bilgiler monografide teyit edilmiş bilgilere yerini bırakır. Örneğin günlüklerde Fransız gemisi Bouvet'nin 900 mürettebatından bir düzine adam kurtarıldığı bildirilirken,³² monografide ise 5 subay ve 26 denizcinin kurtarılmış olduğu bilgisi verilir.³³

Tarih yazarının ele aldığı konu üzerinde zamanda ileri ve geri hareketle perspektif genişletme stratejisine ek olarak Schreiner'in tarihsel monografilerinde daha çok uzak geçmişe atıf yapma eğiliminde olduğu görülür. Bu alıntılar savaşın seyrine ilişkin ufuk açıcı bilgiler de olabilmektedir. Örneğin Çimenlik ve Kilitbahir bataryalarının bulunduğu noktada orijinal kıyı savunma önlemlerinin 1462 civarında Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa zamanında ortaya konduğu bildirilir. Bu dönemde bu gibi istihkâmların yaygın formu kalelerdir ve modern topçuluğun gelişimi bunları işlev yitimine uğratmıştır. Bu kalelerin denize bakan yüzündeki dış duvarlar yıkılmış ve bunların yerini toprak siperler almıştır. Yazar Seddülbahir ve Kumkale'deki bataryaların da evvela 1659'da Venediklilere karşı inşa edilmiş olan "kaleler" olduğunu bildirir.

31 *From Berlin to Bagdad*, s. 87.

32 A.g.e., s. 143.

33 *Allied Naval Operations*, s. 34.

Kazamatların da çoğunun 1806 civarında, yani büyük penetrasyonlu mermilerin henüz hesaba katılması gerekmeyen bir zamanda inşa edildiğini yazar.³⁴

Günlük yazımından tarih yazımına geçerken ortaya çıkan zamansal perspektifin genişlemesine mekânsal bir perspektif genişlemesi de eşlik eder. Günlüklerden farklı olarak tarih yazarının coğrafyası gözüyle görebildiklerinden ibaret değildir. Günlük yazarı Schreiner Boğaz’a yaklaşan, Erenköy Körfezi’ne giren gemilerden söz eder. Daha sonra tarih yazarı olarak aynı olguyu yazarken, bu gemilerin görmediği yerlerdeki manevralarını da anlatır. Mesela itilaf donanmasının sahil bataryalarının büyük kısmını aynı anda ateş altına almak için daha fazla savaş gemisine ihtiyaç duyduğunu, yeni gemilerin ise Tenedos ile Limnos’ta toplandığını bildirir.

Tarih bilimi, somut ve gözlemlenebilir olanın bilgisi olma iddiasını belli bir mekân söylemi ile tahkim etmiştir. Modern tarih biraz da coğrafya bilgisi üzerinde yükselmiştir, bir başka ifade ile tarihçilerin sosyoloji ile birlikte coğrafya ile de temaslarının bir ürünüdür. Coğrafya tarihin ortamıdır, tarihin imkân ve vücut bulduğu yerdir. Çanakkale Savaşı’nın tanığı ve gözlemcisi olarak günlüğünde ve gazete yazılarında Schreiner pek az coğrafi detay verir. Mekân elbette vardır bu metinlerde ama coğrafya terimi olarak değil, belki sahne olarak. Günlüklerde sahne bazen bir otel binası, bir çarşı meydanı, bir tepe yahut bir koy olabilir ama bu sahneler coğrafi birer uzam olmaktan çok yazarın gözüne çalan görüntülerden fazlasını ifade etmez. Tarih yazarı olarak Schreiner ise özellikle deniz savaşları üzerine olan eserinde hadiselerin anlatım ve analizine uzun bir coğrafi tasvir ile başlar. Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı’nın jeolojik oluşumu evreleri (çökme ve kırılma) kıyı şeridinin savaşın gidişatına da tesir eden yapısal özelliklerini örneğin Çanakkale Boğazı’nda kumsal olmamasını, boğazın güneybatı kıyılarının sarp olmasını açıklar. Farklı tipte gemiler için farklı etkileri olan bir faktör olarak boğazdaki akıntının farklı bölgelerde değişen hızından söz eder.³⁵

Günlüklerde yazar çoğu zaman hava durumundan bahsederek açıklık yapar. Havanın durgun ya da rüzgârlı olması, yağışlı ya da yağışsız olması, görüşün iyi ya da kötü olması o gün olacaklar açısından önemli bir göstergedir. Tarih yazarı için ise hava durumu değil, iklimdir bahis mevzuu olan. Önce denizde sonra denizden destekli olarak karada yıl boyu devam eden bir savaşın belirleyici unsurlarından birisi iklimdir çünkü. Yazın sıcak ve kuru; sonbahar, kış ve ilkbaharın fırtınalı olması, nadiren de olsa kar yağması, güney rüzgârlarının Karadeniz ve Rusya’dan gelen

34 *Allied Naval Operations*, s. 8-9. Norman Stone savaş sanayiindeki baş döndürücü gelişmelerin uçaklar gibi savaşın başında etkisiz ve hatta para israfı görünen bazı unsurları vazgeçilmez kıldığını ama aynı zamanda kaleler gibi başlangıçta vazgeçilmez görünen unsurları da para israfı haline getirdiğini yazar. Gelişmiş silahlar karşısında eski tip kaleler antika haline gelmişlerdi. Topların hem menzillerinin uzaması hem de tesirlerinin artması onları işlevsizleştirdi: “1914’e gelindiğine toplar mücadeleyi kazanmıştı. Ağır havan topları 16 kilometrelik bir menzile güçlü patlayıcılar atabiliyordu ve kaleler bariz birer hedefti ve buraları savunulara mezar oluyordu; askerler içeride durmak yerine, tabyaların dışında toprağa, uzaktan belli olmayan çukurlar kazılar daha iyi ederlerdi. Toprağın güçlü patlayıcıları emme gücü, ne kadar ön-germeli olursa olsun betonun emme gücünden fazlaydı ve 1914 muharebelerinde saldırıya uğrayan tüm kaleler çabuk düştü.” Bkz. Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, çev. A. F. Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 27 ve s. 43. Bu, Çanakkale’deki kale ve tabyalar için de geçerli bir önermedir. Deniz savaşlarında sonucu belirleyen bunlar değil Boğaz tepelerindeki havan topları ve özellikle de mayınlar olmuştur.

35 *Allied Naval Operations*, s. 2-3.

soğuk rüzgârlarla buluşması sonucu zaman zaman kalın bir sis bulutunun ortaya çıkması savaşın faktörleri arasındadır. Nitekim yazar itilaf ordularının “bu sislerin koruması altında” Gelibolu’yu tahliye ettiklerini ifade eder.³⁶

Bu makro düzeyde coğrafya bilgilerine tarihsel monografide bir de mikro düzeyde bir çevre bilgisi eşlik eder. Savaş sahnesi hem coğrafyanın bir parçası hem de iklimden doğrudan etkilenen bir mekândır nihayet. Örneğin mevzilerin yapısından söz edilirken, bataryaların suyun kenarındaymışçasına yumuşak, alüvyal maddeden bir zeminle çevrili olduğu belirtilir. Alt tabaka sert kil, üst kısım ise siyahımsı balçık ve kumdan müteşekkildir. Boğaz’dan sızma ve çevredeki tepelerin drenajı nedeniyle bu zemin her zaman nemlidir, deniz savaşlarının en yoğun dönemi olan Mart 1915’te aralıksız yağın yağmurlar zemini iyice doygun hale getirmiştir. Mevzilerin duvarlarında çoğunlukla yakın ocaklardan getirilen, kesildiğinde oldukça yumuşak olup havayla temas ettiğinde sertleşen kireç taşı kullanılmıştır. Kazamatlarda da Maydos tuğlası kullanılmıştır.³⁷

4. Genelleme ve Anekdot

Tarihin sosyal bilim olma iddiası ile birlikte 19. ve 20. yüzyıllar modern tarih yazımının en istikrarlı vurgusu, neden-sonuç ilişkileri ve bunlar üzerine bina edilen genellemeler üzerinedir denebilir. Doğa bilimlerindeki yasalar, bilimsellik iddiasındaki tarihte genellemeler olarak karşımıza çıkar. Eski tarihteki geçmişin tasviri (betimleme) ve değişimi öyküleme (anlatı) ağırlığını, sebep-sonuç ilişkilerinin tespiti ve genellemeler lehine olarak kaybetmiştir. Modern tarihçi artık yalnızca tasvir eden/anlatan değil, aynı zamanda yorumlayan, akıl yürüten, kıyas, muhakeme ve tenkit eden, yani açıklayandır. Ne var ki bu açıklayıcılık iddiası da postmodern tenkitten nasibini almıştır. Popper’ın da söylediği gibi geçmişin şimdi olmuş gibi tarihi olabileceği geçtiğimiz yüzyılda kalmış bir yanılsamadır, mümkün olan açıklama değil sadece tarihsel yorumdur.³⁸

Günlüklerinde ve gazete yazılarında yazının doğası gereği betimleme ve anlatıya başvuran Schreiner tarih yazarken bunlara ilaveten sebep-sonuç ilişkileri tesis etmeye ve bunları çözümlenmeye çalışır. Harekâtın başındaki İngiliz General Sir Ian Hamilton’ın bazı tercihlerini askeri değil, siyasi saiklerle açıklar mesela. İtilaf ordularının Çanakkale ve Gelibolu’dan çekilmelerinin büyük prestij kaybı olduğunu söyler ama bunun sadece askeri gelişmelerin bir sonucu olmadığını da öne sürer: “Eğer siyasi durum 1914-15 kışındaki gibi kalmış olsaydı, İngilizler kendilerine çok fazla can ve paraya mal olmuş bir planın terkine asla onay vermezlerdi. Gerçek şu ki, İstanbul’u ve onun suyollarını Ruslara kaybetme tehlikesi Türkiye ile savaşı ikincil bir mesele olarak kabul etmek hususunda İngiliz devlet adamlarını yeterince yatıştırdı.”³⁹

36 *Allied Naval Operations*, s. 3.

37 *Allied Naval Operations*, s. 8-9.

38 Karl Popper, “Tarihin Bir Anlamı Var mıdır?”, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, çev. Abdullah Şevki, Hece Yay., Ankara 2006, s. 35.

39 *Craft Sinister*, s. 141.

İngiltere'nin karmaşık Rusya politikası savaşın sonucunu belirleyen sebeplerden birisi olarak sunulur.⁴⁰ Buna göre geleneksel İngiliz politikası olan Rusları Akdeniz'den dışlama misyonu henüz rafa kalkmamıştır. Rusya'nın Karadeniz filosunun o zamanki küçüklüğü Karadeniz'e kıyı ülkelerin nispeten güçsüz olması ve Rusların askeri amaçlarla açık denizlere erişiminin olmaması ile açıklanır. Ne var ki Marmara Denizi'ne sahip olmanın Rusya'ya dünyanın en iyi deniz üssünü sağlayacağı, bundan sonra Rusya'nın Baltık limanlarının hızla bir hatıra olacağı, bu durumda İngiltere'ye rezerv kaynakları ile denizlerde Almanya'dan daha tehlikeli bir rakip çıkacağı öngörülür.⁴¹ Sir Ian Hamilton'un siyasi kaygıları, İngilizlerin İstanbul'a Rus birliği girmemesini istemeleri, Rusların da Almanlar karşısında zor durumda olmalarından ötürü bu konuda ısrarcı olmamaları, General Hamilton'un Türk başkentinin kesinlikle İngilizlerce alınması talimatını vermesi, Fransızlar'ın bu plandan çok hoşnut olmasalar da buna razı olmaları, sonucu etkileyen nedenler arasındadır. Schreiner, Hamilton'un tercihlerinin ve çıkarma için seçilen noktanın operasyonun hedeflerini geciktirdiği kanısındadır. Onun naklettiğine göre Türkler ve Almanlar, Rusya'nın boğazlardaki “tarihsel misyonu” tartışma gündemine gelmesin diye İngilizlerin gerçekte sonuç almayı istemedikleri izlenimindedir.⁴² Aslında İngilizler Marmara Denizi'ne sahip olmaya hevesli değillerdi ama burası Ruslar için ideal bir deniz üssüydü ve Rusların buraya sahip olması İngilizlerin Doğu Akdeniz ve Süveyş Kanalı'ndaki kontrollerini tehlikeye sokabilirdi. Schreiner'in deniz savaşları hakkındaki tarihsel monografisinde neden-sonuç ilişkilerinin sonuncusu budur: Türk ve Almanların cesaret ve yeteneklerinden çok (ki bunların küçültülmesine ihtiyaç yoktur), müttefiklerin karşılıklı güvensizlikleri savaşın nihai sonucunu belirlemiştir.⁴³

Aynı şekilde diplomatik tarih perspektifinden savaşın sonucu taraflardan birinin savaşı kazanması ya da kaybetmesi olarak değil, diplomatik sonuçları açısından değerlendirilir: Bulgaristan'ın ittifak devletleri safında savaşa girişi ve bunun İstanbul'un hinterlandında ve Balkanlardaki siyasi ve askeri duruma başka bir karakter vermesi gibi. Schreiner deniz savaşları üzerine yazdığı tarihsel monografisinde de deniz harekâtının başlıca hedefinin İstanbul'a yol

40 İstanbul'daki Amerikan elçisi Morgenthau 18 Mart zaferinden bir hafta sonra Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliğine gider. Elçi Wangenheim ve konuğu von der Goltz Paşa ile bir araya gelir. Alman muhatapları İngiltere'nin deniz savaşındaki kayıplarını açık sözlülükle ilan etmeleri ve kamuoyu önünde yenilgiyi kabul etmeleri karşısında şaşkınlırlar. Bu durumu ancak İngiltere'nin bu saldırıya gerçekten istekli olmadığı, çünkü başarılı olunması durumunda İstanbul'u Ruslara teslim etmek riski doğacağı fikri ile açıklarlar. Bkz. Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Double Day, Page & Company, New York 1919, s. 229-230. Oysa savaşın gidişatı, özellikle de kara çıkarmaları Morgenthau'nun anlatısını geçersiz kılmıştır.

41 *Craft Sinister*, s. 142.

42 Türklerin cephanesinin tükeneceği ve böylece İstanbul yolunun açılacağı genel kanaatti ama İngilizlerin sonuç almayı istemedikleri iddiası tarihi tecrübe ile gelişmektedir. Deniz savaşında ısrar edilmemesinin çok daha somut nedenleri vardı. Örneğin Keith Robins mayın süpürücü olarak tanımlanan İngiliz doğu kıyısı trol gemilerinin mayın bulmada becerili olmadığına ortaya çıktığını yazar. Keith Robbins, *I. Dünya Savaşı*, Dost Kitabevi, Ankara 2005, s. 51. Türkler beklentinin aksine yeni levazım ve kuvvet sağlayabildikleri halde, İngilizler operasyondan vazgeçmediler. Çünkü yenilginin İngiliz sömürge imparatorluğunun prestijine büyük darbe vuracağı düşünülüyordu. Nitekim Çanakkale yenilgisi ardından İngiliz güçlerinin Irak'ta ilerlemesi İngiliz kamuoyunda “Doğu'da bayrağımızın otoritesini sürdürmek” gibi ifadelerle tartışılıyordu. “Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun İngilizleri Mezopotamya'da bile yenebileceği görüldü.” A.g.e., s. 54.

43 *Allied Naval Operations*, s. 53-54.

açmak olduğunu belirtir. Ama savaşın nedeni yalnızca Türkiye'yi devre dışı bırakmak değil, aynı zamanda Bulgaristan'ın ittifak devletlerine katılımını da engellemektir.⁴⁴

Modern tarih yazımında neden-sonuç ilişkilerinin ön plana çıkması ile öyküleme yadsınmış, özellikle anekdot küçümsemiş ve başka türlere terk edilmiştir. Eski tarz tarih August Comte'un ifadesi ile "*Steril anekdotları bir araya getiren çocukça bir merak*" olarak görülmüştür.⁴⁵ Anekdot, kendi başına ayrı bir anlam bütünlüğüne sahip bir anlatı biçimi olarak neden-sonuç ilişkilerinde somutlanan "tarihsel anlam"a feda edilmiştir. Schreiner'in ve "ortağı" Raymond Swing'in padişah tarafından sarayda kabul edilmeleri ve Sultan Mehmet Reşad ile yaptıkları mülakat bunun güzel bir örneğidir. Schreiner'in günlüklerinde, Swing'in de anılarında uzun ve detaylı anlattıkları ve hatta yabancı basında da geniş yer bulan⁴⁶ bu hadiseden Schreiner'in tarihsel monografilerinde bahis açılmaz. Ne diplomatik ne de savaş tarihi açısından hadiseler arasında kurulan neden-sonuç ilişkilerinin herhangi bir tarafına konulmaya değer görülmez bu hadise. Oysa mülakatın yegâne konusu Çanakkale'deki deniz savaşıdır.

Tarihsel monografilerde ihmal edilse de, hem günlüklerde, hem anılarda, hem de dış basında yayınlanan haberlerde küçük farklarla kaydedilen şu "anekdot" hem Çanakkale'deki halkın hem de İstanbul'daki devlet adamlarının savaş karşısındaki tutum ve ruh hallerinin çarpıcı bir ifadesidir. Sultan iki gazeteciye bombardımanın dehşeti ile nasıl baş ettiklerini sorar. Swing aslında çok zaman korkmuş olduğunu itiraf eder ve 18 Mart günü Çanakkale'de yaşlı bir Türkün babacan bir tavırla elini omuzuna koyarak kendisine şöyle söylediğini anlatır: "*Yok effendim! Yok – kısmet!*"⁴⁷ Sultan gülümser ve "*Bir Türk'ün size böyle bir sükûnet vermesine memnun oldum. Aslında çok korkacak bir adam gibi görünmüyorsunuz.*" der ve devam eder: "*Fakat yaşlı Türk doğru sözcüğü kullanmamış, genç arkadaşım. 'Kader' demiş olması lazımdı. Kısmet hayatın küçük çileleri için kullanılır, kader ise bütün büyük talihsizliklerimizi kapsar. Kader geleceğimizin Yüce Allah'ın elinde olduğu anlamına gelir.*" Schreiner burada sultanın 'Allah' ismini telaffuz ederken başını eğdiğini not eder. Sultan konuşmasını şöyle tamamlar: "*Olacak olan olacaktır. Zihnin bu tutumu sizin Batı'da kadercilik olarak bilinmektedir. Fakat bu kelime bizim kader anlayışımızı bütünüyle kucaklamaz. Fakat biz hayattaki her şeyi kadere bırakmak zorunda değiliz. Kimimizin yanlış bir anlayışı var, kadere ne kadar güvenebiliriz diye. Biz bir ırk olarak, geçmişte çok fazla kadere dayandık ve bu yüzden gaflet ve tembelliğimiz büyüdü. Kader tek başına hayatta iyi şeyler yapmamıza vesile olmaz. Çalışmak, çalışmak, çalışmak zorundayız!*"⁴⁸.

44 *Allied Naval Operations*, s. 49.

45 Ferdan Ergut, "Tarihi Sosyal Bilimselleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek", *Tarihsel Sosyoloji*, ed. Elizabeth Özdalga, Doğu Batı Yay., İstanbul 2009, s. 219.

46 Bir örnek: "Interviewing Sultan of Turkey Made Easier by Bearing War News", *The Spokesman-Review*, May 23, 1915.

47 Swing anılarında bombardıman sırasında çok korkmuş olduğunu, hemen yakınlarında bir bomba patladığında eğildiğini ve yolda sakin ve yavaş yürümeye devam eden yaşlı bir Türk köylüsünün kendisine "*Yok Kadir!*" diye seslendiğini, bunun "*Korkma, kaderine güven.*" Demek olduğunu öğrendiğini yazar. Bkz. Raymond Swing, a.g.e., s. 70.

48 *From Berlin to Bagdad*, s. 167.

5. Kes(k)inlik

Tarih metni, kendisine baskın bir sözel/edebi ifade hâkim olmasına rağmen, bir tür bilimsel bilgi olmak iddiasıyla saygınlık talep etmektedir. Bunun için de bazı dilsel stratejiler izlemektedir. Bilimsel ifadenin matematik kesinliği, değer yargılarından bağımsızlığı ve objektif olması gibi kriterleri kendisine uyarlamaya çalışmaktadır. Günlük yazarı ya da haberci için bu bir zaruret değildir. Günlükte de, haber metninde de olmakta ve olacak olanın belirsizliği kendisini açığa vururken tarih metni ise kesindir, kesinlik iddiasındadır ve öyle olduğu varsayılır.

Matematik ifadelerle yazmak, Schreiner’in günlüklerinde değil ama tarihsel monografilerinde sıkça başvurduğu bir stratejidir. Örneğin bataryalar günlüklerde fiilleri ile, diyelim ateş ettiklerinde ya da isabet alıp susturulduklarında yazıya konu olurlarken, aynı yazar tarih yazarken söze bataryaların performansları ile başlamaz. Savaşın özneleri olarak bataryalar hakkında sayısal/matematik bilgiler verir. Nerede kaç batarya, kaç istihkâm bulunduğu, buralarda ne kadar ve ne evsafa silahlar konuşlu olduğunun bir dökümünü yapar. Silahların menzilleri, çapları, modern ya da modası geçmiş olmaları gibi hususlarda açıklamalarda bulunur.⁴⁹ Bu türden bir dökümü günlüklerde yapması zaten mümkün değildir, çünkü savaşın gidişatı ve güncel ihtiyaçlara göre bu “sayılar” değişebilmektedir.

Schreiner’in günlüklerinde sayısal ifadeler çokluk bildirir yuvarlamalar olarak kullanılır. Örneğin Temmuz 1915’te kara savaşlarını yerinde gözlemek üzere Akbaşa gelen muhabir, “yüzlerce” deve ve mandadan, “binlerce” Kürt hamaldan bahseder.⁵⁰ 18 Temmuz’da incelediği Batı bölgesi siperlerinden söz ederken, iki tarafın dikenli tel örgüleri arasında yatan “yüzlerce” ölü İngiliz ve Türk askeri olduğunu bildirir.⁵¹ Tarih yazarken ise rakamlar yuvarlak ifadeler değil, ihtiyatlı da olsa sayısal verilerdir. Mesela deniz savaşları sırasında Çanakkale’yi müdafaa eden Osmanlı kıyı topçu güçlerinin Almanlar dâhil “2 bin 300 kadar” olduğunu, Boğaza ve yakınına konuşlanmış askeri birliklerin Gelibolu yarımadası ve Anadolu tarafında “40 bin kadar” olup bunlardan 1200’ünün saha jandarması, bir o kadarının da haberleşme görevlisi olduğunu belirtir. Schreiner, bombardıman devam ederken Boğaz yakınında bulunan askeri güçlerin sayısal verilerle adeta fotoğrafını çeker. General Liman von Sanders Paşa tarafından kumanda edilen Osmanlı Beşinci Ordusunun ve Trakya’daki Mareşal von der Goltz Paşa komutasındaki İkinci Ordu’nun tümenleri ve tümen komutanları hakkında bilgi verir. Bu arada 25 Mart civarında bu güçlere katılan Albay Mustafa Kemal Bey tarafından kumanda edilen on dokuzuncu tümeni de zikreder. Çanakkale’deki toplam Osmanlı askeri gücünü şöyle hesaplar: “*Türk Tümeni’ni sayısal ve organizasyonel olarak bir tugaydır; aşağıdakilerden oluşur: Üç piyade alayı, bir süvari (250) bölüğü, bir sahra topçu alayı ve bir makineli tüfek bölüğü. Piyade alayları 1400’den 1800’e kadar mevcuda sahiptir. Yani Gelibolu ve Çanakkale’deki piyade güçlerinin sayısı Nisan ayında yuvarlak olarak 28 bin 800 kişidir, tüm diğerleri 18 bin. Toplam: 46 bin 800 subay ve asker. Bu, itilaf çıkarması sırasında yarımada’ya gelen güçleri kapsamaz.*”⁵²

49 *Allied Naval Operations*, s. 3-5.

50 *From Berlin to Bagdad*, s. 289.

51 *From Berlin to Bagdad*, s. 306.

52 *Allied Naval Operations*, s. 18-20. Rakamsal ifadelerin kullanımı açısından gazete haberi günlükten çok

Tarihçi, günlük yazarından farklı olarak, kişisel gözlemlerini bir kenara bırakıp teknik açıklamalara başvurur. Zırhlı araçlara dolayısıyla gemilerin cephelerine karşı etkisiz olsa da bir obüs bombasının gemilerin güvertelerine nüfuz edebilir olduğunu söyler. Gemiler ve silahlar hakkında teknik, dolayısıyla kesin ve objektifliği tartışma götürmez bilgiler verir. Türk mevzilerindeki silahların kalibrelerinin İngiliz ve Fransız savaş gemilerinde bulunanlardan çok düşük olduğunu yazar.

Mevzilerin yapısından söz ederken de “tarihçi dili” Schreiner’i tasvirde alıkoyup teknik açıklamalar yapmaya yönlendirir: Kazamatların Maydos tuğlası ile kemerlendiği ve genellikle bir ila bir buçuk tuğla kalınlığında olduğu; tonozların takviyesiz ve genellikle büyük kirişli olduğu; traverslerin altındaki kazamatların kapılarının ahşaptan, siper ve traverslerin kesiştiği noktada cephanelik kazamatındakilerin ise sacdan olduğu; rampaların silah çukurlarının tabanları gibi kireçten kaldırım taşları ile döşeli olduğu; travers ve siperlerin çimle kaplı olup üzerlerindeki toprak madde kalınlığının 5 fit olduğu...⁵³

Deniz savaşlarına katılan gemilerden bahis açıldığında da günlüklerinde belirsiz ifadeler kullanır Schreiner. Nihayet onları uzaktan, genellikle Kale-i Sultaniye kulesinden gözlemektedir. Buradan itilaf gemilerini ayırt etmesi hiç kolay değildi. Ufukta hareket eden gemileri ve bunların zaman zaman birbirlerini geçen silüetlerinden biraz daha fazlasını görebiliyordu. Manevra yapan gemileri tanımak için bu gemilerin silüetlerinin kaydedildiği “Weyer” adlı bir Alman yayınına kullanıyordu. Türk ve Alman subaylar da aynı şeyi yapıyorlardı, çünkü kayda değer bir hava gücü yokluğunda yetkin bir biçimde havadan keşifler yapılamıyordu.⁵⁴ Tarih yazarken ise Schreiner o kadar kararsız/güvensiz değildir ve belirsiz ifadeler kaleme almaz. İtilaf filosundaki İngiliz (Queen Elizabeth, Vengeance, Implacable, Irresistable, Inflexible, Lord Nelson, Agamemnon, Triumph, Goliath, Majestic, Ocean, Victoria, Swiftsure ve Cornwallis), Fransız (Henry IV, Gaulois ve Bouvet) ve Rus (Askold) gemilerini tek tek sayar.

Tarihsel açıklama edebi açıklamaya nazaran daha kesin olduğu kadar keskindir de. Bu yüzden hadiseye renk, doku, canlılık katacak detayları belki de kasten ihmal edebilir. Günlük gibi daha edebi bir biçim ise bu detayları feda etmez. Nitekim Schreiner’in günlüklerinde itilaf donanmasının ileri teknoloji mermilerinin demode Türk kıyı savunması için uygun olmadığı detaylı olarak anlatılır. Alman topçu uzmanları referans verilerek, itilaf mermilerinin zırha en iyi şekilde işlemek için yapıldığı ancak Çanakkale boyunca sözünü etmeye değer zırh olmadığı, siperler ve traverslerin kumdan olup içlerindeki küçük kum ve çakıl tanelerinin her

tarihyazımına yakındır. Gazete muhabiri kamuoyuna cephede tarafların sahip oldukları askeri güçler, ölü ve yaralı olarak tarafların kayıpları gibi hususlarda somut, ölçülebilir, sayısal olarak ifade edilebilir ve karşılaştırılabilir veriler sunar. Örneğin Associated Press’in İstanbul muhabirine dayandırılan şu haberde Ağustos 1915’te Anafarta bölgesindeki 115 bin İngiliz askerine karşılık 130 bin Türk askeri ve 80 bin de ihtiyat olduğu bildirilir. Aynı haberde 20-27 Ağustos arasında Türklerin itilaf güçlerinin kayıplarını 12 bin ölü ve 25 bin 4 yaralı olarak tahmin ettiği belirtilir. Bkz. “The Dardanelles / Suvla Bay Front / An American’s Observations”, *Press*, Vol. LI, Issue 15417, October 23, 1915.

53 *Allied Naval Operations*, s. 9.

54 *Allied Naval Operations*, s. 7. Schreiner o vakit Boğaz’da sadece iki Türk uçağının bulunduğunu, bunların da gözlem ve keşif için önemli bir faktör olmadığını yazar. Bkz. A.g.e., s.14

birinin müttefiklerin mermileri için bir fren işlevi gördüğü açıklanır. Çelik zırhtan “*bir parça peynirden geçer gibi*” geçecek olan mermilerin bu kumların koruduğu mevzilere karşı neredeyse değersiz olduğu söylenir. “*Bir parça peynirden geçer gibi!*”, ne kadar da canlı bir ifade. Oysa tarih yazarı olarak Schreiner bu tür istiarelerden, canlı betimlemelerden, benzetmelerden sakınır, daha kısa-keskin ifadeler seçer. Mesela yukarıdaki önermeyi şu biçimde ifade eder: “*Türklerin büyük mermilerin etkisine dayanmış eski hafriyatları Antwerp tipi beton-zırh mekanizmalarının yapacağından çok daha iyidir.*”⁵⁵

Aynı keskinlik Schreiner’in deniz savaşının Türk zaferi ile sonuçlandığı 18 Mart anlatısında da ortaya çıkar. O gün yaşadıklarını hemen ertesi gün günlüğüne not düşen Schreiner için 18 Mart Çanakkale’deki sıradan günlerden biri olarak başlamıştır. Arkadaşı Swing ile Çanakkale komutanı Cevat Paşa’yı ziyaret etmeyi tartışırken şehir merkezinde bombardımana yakalanırlar. Gün boyunca yaşananlar ve şahitlikler günlükte sinematografik bir dille aktarılır: Şehrin bombardımanı sonrasında “*adam, kadın ve çocuklardan müteşekkil eşekler, keçiler ve köpeklerin eşlik ettiği büyük bir kalabalık*”ın şehrin sokaklarından akması, çarşı meydanına isabet eden bombalardan birinin bir minarenin üst kısmını koparması, devasa itilaf donanmasındaki gemilerin filonun çıkardığı dumanlar arasında sayılmaması, Türk bataryalarından atılıp denize düşen bombaların yükselttiği “*dev su sütunlarının delice dansı*”⁵⁶, aynı bataryalarda Türk askerleri arasında dolaşıp cesaret dolu sözler söyleyen ve askerlerin omuzlarını sıvazlayarak dua eden kızıl kuşaklı yeşil sarıklı hoca⁵⁷ ve daha nice bu sinematografik dilden fragmanlar olarak gösterilebilir. Aynı yazarın tarihsel monografisindeki 18 Mart anlatısı ise son derece kurudur: “*2 p.m.de Fransız savaş gemisi Bouvet Anadolu Hamidiye Kalesi’ndeki Türk ve Alman topçuları tarafından batırıldı. İki saat sonra itilaf armadası yedi işe yaramaz durumda gemiyi ellerinde buldular. Günbatımına doğru bunlardan biri, Irresistible, Türklerin silahları tarafından parçalara ayrılmıştı. Kısa bir süre sonra filonun üçüncü bir üyesi, Ocean, İngiliz gemilerinin yaralı gemiyi kıyıya çektikleri Gelibolu kıyısında küçük bir körfez olan Morto körfezinde battı. Queen Elizabeth obüs bombalarından ağır hasar görmüştü ve o da çekildi.*”⁵⁸ Böylesine büyük ve çarpıcı bir tarihsel vaka için daha keskin bir anlatım kolay değildir.

6. Spesifik Olmak/Uzmanlaşma

Bir metin iki kere vücut bulur: Yazılırken ve okunurken. Bu iki var oluş birebir örtüşmek zorunda değildir. Yazma eylemi yazarın bilincinden, okuma eylemi ise okurun bilincinden beslenir. Günlük çoğu zaman yazarın kendisi için yazdığı bir metindir. Gazete haberi ise tek tek okurlar değil muhayyel bir kamuoyu gözetilerek kaleme alınır. Üstelik çoğu zaman imzasızdır

55 *Craft Sinister*, s. 139.

56 *From Berlin to Bagdad*, s. 130-131.

57 *From Berlin to Bagdad*, s. 92.

58 *Craft Sinister*, s. 139. Schreiner’in 19 Mart’ta Çanakkale’den gönderdiği haberinde de günlüktekenden çok tarihsel monografidekine yakın bir anlatım tarzı benimsenir, belki küçük bir vurgu farkı ile: Associated Press muhabiri o gün bombardıman edilen tabyaları bizzat incelemiş ve maddi hasarın hafif olduğunu gözlemlemiştir. Bkz. “Dardanelles”, *The New York Times*, March 25, 1915.

yahut “Associated Press’in İstanbul Muhabiri” gibi haber yazarının kimliğini anonimleştiren bir imza ile çıkar. Kamuoyunun talep ve beklentileri bir gazete haberinin/yorumunun inşasında yazarın kişisel tercih ve beğenilerinden ve hatta tarihsel olgunun kendisinden bile daha belirleyicidir.⁵⁹ Tarih ise genellikle bir ilgili/uzman bir okur kitlesi gözetilerek yazılır. Yazarın ve okurun genellikle belli bir uzmanlık alanı ile sınırlı bir diyalogu yahut bilgi alışverişi söz konusudur. Hedef okurun muhtemel ilgi, itiraz ve beklentileri, yazarın yazma eylemini etkiler. Dolayısıyla tarih yazarı örneğin günlük yazar gibi davranamaz, çünkü kaleminin ucundaki yalnızca boş kâğıt değil okurun gözleridir.

Schreiner’in tarihsel monografisine bakıldığında bu çok açık görülür. Günlüklerdeki zengin ayrıntılar, deniz savaşları üzerine Donanma Kütüphanesi için yazılmış metinde feda edilmiştir. Günlüklerde üzerinde durulmamış bazı spesifik uzmanlık konuları ise ayrıca etüd edilmiştir. Nitekim mevzubahis monografinin onuncu bölümü “İtilaf Denizaltıları”, on birinci bölümü “Türk (Alman) Denizaltıları”, on ikinci bölüm “Türk Torpidobotları”, on üçüncü bölüm “Türk Hat Gemileri”, on dördüncü bölüm ise “Donanma ile İlgili Diğer Detaylar” başlığını taşımaktadır.

Schreiner günlüklerde arkadaşı ve meslektaşı Raymond Swing’in Marmara’da seyredirken bir İngiliz denizaltısı tarafından durdurulan ve yolcuları indirilerek batırılan gemisinden söz eder. Denizaltı korkusu ile Gelibolu’ya karadan uzun ve meşakkatli bir yolculuğu göze alır. Çanakkale Savaşları’ndan denizaltılarının rolü üzerine bunun gibi başka ayrıntıları da not etmiştir. Tekil hadiseler ve bunların yol açtığı hissiyat günlüklerde satır aralarında kaybolur, oysa Schreiner tarih yazarken bu konuya ayrı ve uzun bir bahis açmayı gerekli görür. Öncelikle Boğaz’daki mayın alanlarında bilinmeyen nedenlerle patlayan çeşitli mayınların itilaf denizaltılarının kazara çarpmaları sonucu olduğuna hükmeder. Sonra itilaf denizaltılarının tespit edilebilen kayıplarının bir dökümünü verir: 13 Aralık 1914’te bir İngiliz denizaltısının Mesudiye gemisini batırmasından iki gün sonra bir İngiliz denizaltısının Çanakkale’de batması, 17 Nisan 1915’te bir İngiliz E-15 denizaltısının bir mayına çarpıp batması, 28 Nisan’da bir İngiliz E-2’sinin, 2 Mayıs’ta bir başka itilaf denizaltısının, 26 Temmuz’da Fransız denizaltısı Mariot’un batması, 9 Ağustos’ta bir itilaf denizaltısının bir Türk deniz uçağı tarafından vurulması, 3 Eylül’de İngiliz denizaltısı E-7’nin

59 Schreiner’in Çanakkale deniz savaşlarını yerinde takip ettikten ve 1915 yılı Nisan ayı başında İstanbul’a döndükten sonra Sultan V. Mehmet Reşad tarafından Dolmabahçe Sarayı’nda kabul edilmesi, yazarın günlüklerinde ve gazete haberlerinde farklı biçimlerde yer bulur. Tarihsel monografilerde zaten hiç değinilmeyen bu hadise günlüklerde yazarların ne kadar itibarlı, şöhretli, ayrıcalıklı karakterler olduklarının ispatı olarak yer bulur. Oysa aynı hadise Amerikan kamuoyuna aktarılırken günlüklerde neredeyse hiç değinilmeyen hususlar sarayın mimarisi, görkemli salonları, merdivenleri, süslemeleri... vs. ortalama bir Amerikalı okurun ilgisini çekecek ayrıntılar olarak yer bulur. Bkz. “Interviewing Sultan of Turkey Made Easier By Bearing War News”, *The Spokesman Review*, May 23, 1915. Aynı haber New York Times’da yine Amerikan kamuoyunu ilgilendirecek bir biçimde sunulurken, haberin üç alt başlığından biri “Amerikalı Muhabirlere Nezaket” olarak verilir. Sultan’ın iki Amerikalı muhabiri ağırlamaktan duyduğu memnuniyet, tarafların görüşlerine verdiği değer, Birleşik Devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi münasebetlere yaptığı vurgu öne çıkarılır. Bkz. “Sultan Deplores Allies’ Injustice”, *The New York Times*, April 8, 1915. Aynı şekilde Nisan ayında Amerikan basınında çıkan Enver Paşa’nın Associated Press muhabirine verdiği röportajda da bir bölüm “Friendly to Americans in Turkey” alt-başlığını taşımaktadır ve Enver Paşa kapitülasyonların kaldırılması sonrasında Türkiye’deki Amerikan vatandaşlarının hakları konusunda Amerikalı muhabire teminat verir. Bkz. “Enver Says Turks Had to Fight”, *The New York Times*, April 20, 1915.

Türk kıyı savunma gemisi Bahr-i Sefid tarafından batırılması, 30 Ekim’de Fransız denizaltısı Turquoise’in mayın alanlarında tahrip olup Türklere teslim olması ve 4 Kasım’da Alman U-14 denizaltısının İngiliz E-20 denizaltısını batırması.⁶⁰ Öte yandan Schreiner itilaf denizaltılarının başarılarının büyüklüğünü de teslim eder. Çanakkale’nin kuzeyi ve Marmara Denizi’ne nüfuz ettikleri, bununla kalmayıp İstanbul’a kadar ilerledikleri, gündüz gözüyle Haydarpaşa’da bir kömür mavnasını ateşleyip batırdıkları, kaç Türk taşıma gemisi batırdıklarının kendisi tarafından bilinmediği, Türklerin Çanakkale ve Gelibolu’ya ulaşmak için kullanılabilir tek kara iletişim hattına (İstanbul’dan Uzunköprü’ye demiryolu ile, sonra Keşan-Bolayır-Gelibolu-Akbaş Körfezi karayolu ile) mecbur kaldıkları ifade edilir. Bu arada Nara burnuna bir denizaltı bariyeri kurmak için sonuçsuz kalan bir teşebbüste bulunulduğu bilgisi de verilir.⁶¹

Schreiner bu bahiste savaşın başında Osmanlı Donanması’nda denizaltı olmadığını ama Nisan’dan itibaren Çanakkale’ye ulaşan Alman denizaltılarının Türk donanmasına önemli hizmetler verdiklerini anlatır: 27 Nisan’da bir Alman U-14 denizaltısı Çanakkale yolundaki bir itilaf nakliye gemisini batırır. Yüzbaşı Otto Hersing tarafından kumanda edilen bir başka Alman denizaltısı U-51 Emden’den ayrılıp Cebelitarık üzerinden Cadiz’de ikmal yaparak uzun bir yolculukla 25 Mayıs’ta Gelibolu’ya ulaşır ve İngiliz hat gemisi Triumph’u torpido ile batırır. Aynı denizaltı 27 Mayıs’ta Majestic hat gemisini torpido ile devre dışı bıraktıktan sonra aynı gün Agamemnon tipi bir hat gemisine de torpido atar ancak bu gemi batmaz. U-51 30 Mayıs’ta bir İngiliz nakliye gemisini Limni adasının güneyinde telef eder. 14 Ağustos’ta bir V-14 Ege’de bir nakliye gemisini batırır. 2 Eylül’de bir Türk-Alman denizaltısı İngiliz nakliye gemisi Southland’i ve 4 Kasım’da bir U-14’ü İngiliz E-20’sini batırır.⁶²

Schreiner deniz savaşları üzerine monografisinde Türk torpidobotlarının çoğunun emekliye ayrılmış gemiler olduğunu, çoğunda kumandan ya da kumandan yardımcısı mevkiinde Alman subayları bulunduğunu, çok yavaş olduklarını ayrıca düşük kalite yakıt kullandıklarını bildirir. Ancak beş tanesi gerçekten iş görebilir durumdadır. Yine de bazı küçük başarılar elde etmişlerdir: 17 Nisan’da Demirhisar torpidobotu Boğaz dışına çıkıp İngiliz nakliye gemisi Manitu’yu batırmıştır. Alman Teğmen Firle tarafından kumanda edilen Muavenet-i Milli, 12-13 Mayıs gecesinde İngiliz hat gemisi Goliath’ı batırmıştır. Bunun dışında bu torpidobotlar nakliye gemilerinin korunmasında levazım hizmeti görüyorlardı.⁶³ Turgut Reis, Barbaros Hayrettin gibi Türk hat gemileri benzer durumda demode gemilerdi. Bunun tek istisnası Alman dretnot-kruvazörü Goeben’di. Schreiner geminin Rusya’nın Karadeniz filosuna bir süre dehşet yaşattığını fakat Haziran 1915’te ciddi hırpalandığını, Türkiye’de tamir edilebilme şansı olmadığını, ihtiyaç duyulan malzemenin getirilmesi imkânsız olduğu için uzun süre Stynia’da tersanede yattığını söyler.⁶⁴

60 *Allied Naval Operations*, s. 44-45.

61 *Allied Naval Operations*, s. 45.

62 *Allied Naval Operations*, s. 46.

63 *Allied Naval Operations*, s. 46-47.

64 *Allied Naval Operations*, s. 47-48.

7. Propaganda ve Polemik

Günlük yazarının ve hatta muhabirin daha izlenimci dili yanında tarih daha çok bir hesaplaşmadır. Günlük daha tepkisel iken gazete haberi ve tarih daha eleştireldir. Bir bakıma günlükte an ve hissiyat hüküm sürerken, tarih biçiminde geçmişin bir başka zaman adına okunması dolayısıyla “akıl” hüküm sürer. Bu farklılığın bir nedeni yukarıda da belirtildiği gibi günlükün kişisel bir yazın türü olup, gazete haberinin ve tarihin ise kitle/kamuoyu için yazılmasıdır denebilir. Bir başka önemli neden ise hiç şüphesiz tarihin günlüğe ya da gazete haberine kıyasla hem daha sonra yazılması hem de çok daha sonra okunabilir olmasıdır. Kitleye en çabuk tesir edecek bir metin olması nedeniyle gazete haberinde propaganda, tarih metninde ise polemik unsurları öne çıkar.⁶⁵

Tarihçinin nelere karşı çıktığı, neleri ve kimleri eleştirdiği yahut savunduğu, doğrudan tarihsel olgunun kendisinin değil tarihçinin deneyimlerinin bir neticesi olabilir. Tarih yazma sürecinde dış dünyanın maddi bilgisi kadar, tarihçinin öznelliği de rol oynar. İşte yazarı da bir bakıma inşa eden yazarın kendi öyküsü, yazarın ürettiği metinler arasındaki bazı uyumsuzluk ve tutarsızlıkları açıklayabilir. Schreiner’in tarihsel monografilerini konu ile ilgili diğer yazılarından ayıran şeylerden biri de zikredilen yazım türlerinden kaynaklanan perspektif farkının da etkisi ile polemikçi eğilimler barındırmasıdır. Buna örnek olarak İstanbul’daki Amerikan elçisi Morgenthau’nun farklı zamanlarda ve metinlerde nasıl değerlendirildiğine bakılabilir.

Savaş henüz sona erdiğinde yayınladığı diplomatik tarihsel monografisinin Çanakkale bahsinde Schreiner’in eleştirdiği isimlerin başında Morgenthau gelmektedir. Harbin başında yazılan günlüklerde daha olumlu bir figür olarak resmedilen büyükelçi, beş yıl sonra kaleme alınan bu tarihsel monografide hataları ile öne çıkarılmaktadır. Günlüklerin özellikle başlangıç kısımlarında, örneğin yazar İstanbul’a yeni geldiğinde elçilikteki bir öğle yemeğinde Morgenthau’ların ne kadar hoş ev sahibi oldukları belirtilirken veya büyükelçinin Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile görüşmelerine tavassut ettiği not edilirken, zamanla kullanılan dil mesafeli hale gelmiştir. Bu dil Schreiner’in Çanakkale’ye kendi girişimleri ile gitmeyi başarmış olması, bunun karşılığında Osmanlı askeri hukuku altında olmayı kabul edip herhangi bir problem yaşanması durumunda hiçbir şekilde Amerikan büyükelçiliğine başvurmayacağını taahhüt etmesi sonrasında belirginlik kazanmıştır. Nitekim Morgenthau bir grup devlet adamı ve parlamenterle birlikte incelemelerde bulunmak üzere Çanakkale’ye geldiğinde, Schreiner davetli olmasına rağmen büyükelçi ile beraber görünmemeye gayret sarf etmiştir. Çanakkale’deki vaziyet hakkında ne düşündüğü sorulan Morgenthau’nun açıklamaları üzerine de günlüğüne şunu yazmıştır: *“Osmanlı Devleti’nin resmi tebliğlerine karşı son derece şüpheli olduğunu fark ettim. Ve genellikle*

65 Schreiner Türk tarafından yazdığı haber metinlerinde sıkça tarafsız bir ülke gazetecisi olduğunu vurgulasa da, belki kendisine tanınan ayrıcalıkların da bir sonucu olarak propaganda sayılabilecek hususları da ajansına yazmıştır. Örneğin şu haberde ölümlerin gömülmesi gibi acil meselelerin halli için ateşkes görüşmesi yapmakla görevlendirilen Binbaşı Kemal Bey’e İngiliz topçusunun şarapnel atışı yaptığı iddia edilir. Bkz. “Envoy Shelled By British?”, *The New York Times*, August 10, 1915. Müttefiklerin yarımada 50 bin asker daha çıkarmaları üzerine Enver Paşa’nın Associated Press muhabirine yaptığı sayısal ve fiziksel üstünlük açıklaması da bu çerçevede düşünülebilir. Bkz. “Says Allies Landed 50,000 More Troops”, *The New York Times*, August 12, 1915.

*önüne giden benim haber gönderilerime karşı da.*⁶⁶ 7 Nisan’da İstanbul’da padişahın huzuruna kabul edilen ve bir mülakat gerçekleştirilen Schreiner’in kabul süresi ile ilgili ölçütü çarpıcıdır: *“Majesteleri bizi huzura kabul ettiler. Hadise bugün öğleden sonra gerçekleşti. 02:07’den 02:29’a kadar toplamda 22 dakika sürdü. Bu şimdiye kadar herhangi bir büyükelçiye ayrılan süreden yedi dakika daha fazla.”*⁶⁷ Bunlar evet daha mesafeli ve hatta tepkisel ifadelerdir, ancak eleştirel değildir.

Bundan beş yıl sonra ise Schreiner savaşın “diplomatik tarih”ini yazarken Çanakkale bahsine geldiğinde büyükelçi Morgenthau’ya karşı gayet eleştireldir. Elçinin yeteneksizliğini vurgular, kendisinin bir gazeteci olarak hükümetle elçiden daha başarılı bir ilişki kurabildiğini söyler. Dahası Amerika Birleşik Devletleri savaşta tarafsız olmasına rağmen büyükelçi Morgenthau’nun İstanbul’da açıkça taraf gibi hareket ettiğini yazar. Bu siyasetin somut sonuçlarından birisi, İstanbul’daki biri deniz ataşesi diğeri askeri ataşe olan iki Amerikalı subayın, Haliç’teki Amerikan kruvazörü Scorpion’un kumandanı Yüzbaşı J. P. Morton ile Amerikan Kıyı Topçusundan Yüzbaşı R. H. Williams’ın mesleki gerekçelerle Çanakkale’yi görme taleplerinin karşılanmamasıdır. Oysa bir gazeteci olarak Schreiner elçiliğin halledemediği bu sorun için kendisi bazı aracılıklar ayarlamıştır.⁶⁸

8. Issızlaştırmak

Schreiner’in Çanakkale günlüklerinde hususi ve geniş yer tutan bazı karakterler, gazeteci arkadaşı Raymond Swing ve ikilinin Çanakkale’deki refakatçileri Fuat Reşad Bey yazarın tarihsel monografisinde yokturlar. Türk subaylar, askerler, esnaf, otel kâhyası, hatta zaman zaman savaş mağduriyetleri tasvir olunan kadınlar ve çocuklar dâhil sıradan halk, Schreiner’in tarih yaşanırken tanıdığı bütün bu insanlar, tarih yazılırken meydandan çekilirler. Tarih sahnesi ıssızlaşır. Tarih yazarının kimliği ve iletişim olanakları sayesinde Alman generaller ve subaylar ile Türk paşalardan ibaret bir avuç insan kalır geriye.

Schreiner’in günlüklerinde görüleceği üzere iki Amerikalı muhabir Çanakkale’de genellikle Alman subaylarla iletişim halindedir. Türk komuta kademesi ile temasları yok denecek kadar azdır ve bunun kendileri için bir sorun teşkil etmesinden ürkmektedirler.⁶⁹ Alman general ve

66 *From Berlin to Bagdad*, s. 124.

67 *From Berlin to Bagdad*, s. 157.

68 *Craft Sinister*, s. 129-130. Morgenthau ise anılarında Associated Press’in tanınmış Amerikalı muhabiri George A. Schreiner’in Çanakkale’yi ziyareti için gerekli izinleri kendisinin sağladığını söyler ki Schreiner’in günlüklerinden bunun böyle olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bkz. Henry Morgenthau, a.g.e., s. 225.

69 Çanakkale’ye gelişlerinin üçüncü haftasında Çanakkale savunmasının başındaki isim olan Cevat Paşa’yı biraz da zorunluluk hissederek ziyaret etmeye karar verirler. Paşanın karargâhı yüksek bir dağın tepesine yakın küçük bir binadır, boğaza hâkim bir noktadadır. Schreiner günlüklerine bu seçimin biraz da Almanlardan uzak olmak güdüsüyle yapıldığına dair duyumlarını yazar. Uzun zamandır erteledikleri bu resmi ziyaret için Schreiner isteksizdir. Mükemmel bir ilkbahar gününü dağa tırmanmakla harcamak istememektedir, Rhodios boyunca söğütler çok davetkârdır. Arkadaşı Swing bu durumu riskli bulur: *“Yaklaşık üç haftadır buradayız ve hala buranın baş şefine saygımızı sunmadık. Bilmelisin ki burada Almanlarla çok yakın duran bizden şüphe edecektir. Bu bizim için ölümcül olur...”* Bkz. *From Berlin to Bagdad*, s. 127.

subaylarla yakın çalıştıkları ve sürekli iletişim halinde oldukları açıktır. Bu durum Schreiner'in gerek ajansına gönderdiği haber metinlerinde,⁷⁰ gerekse tarih yazarken Alman generaller ve subaylardan çok daha fazla söz etmesi, hatta onların rollerini abartması sonucunu doğurmuştur. Çanakkale deniz savaşları üzerine monografisinde Schreiner, komuta kademesi ve personelden söz ederken evvela Cevat Paşadan söz eder ama onun yetkisinin sözde bir yetki olduğu iması ile: “*Kâğıt üstünde Boğaz savunma sistemi bir Türk, Cevat Paşa tarafından komanda ediliyordu ama aslında Boxer Savaşı'nda sivrilen bir Alman deniz subayı Amiral von Usedom Paşa tarafından yönetiliyordu.*”⁷¹

Schreiner'in tarihine göre komuta kademesi hemen tamamen çoğu Ağustos 1914'te Goben ile birlikte İstanbul'a sığınan Breslau kruvazöründen gelen Alman subaylardan oluşmaktadır: Topçu uzmanı Amiral Mertens, Albay Wassidlow, Albay Wehrle, Binbaşı Schneider, Yüzbaşı Herschel. Schreiner Osmanlı hizmetindeki bu Alman subay ve askerlerin Osmanlı üniforması taşıdıklarını, rütbe işaretleri, fes ve kalpakları ile birer Osmanlı askeri olduklarını yazar. Alman denizcilerin hemen hepsi topçuluktaki bilgi ve yetenekleri yahut mekanik ustalıkları dolayısıyla Türk sahil topçusu hizmetinde gedikli subay ve astsubay yapılmıştır. Mart 1915'te sayıları 260 civarında olan Boğaz'daki Alman kıyı topçu birliğinin 29'u subay, 180 kadarı gedikli subay ve astsubay personeldir. Bu sayıya medikal ve mekanik hizmetlerde çalışanlar ile bir miktar karacı da dâhildir.⁷² Bu Alman subaylardan bazılarının başarıları, birlikte çalıştıkları Türk subaylar zikredilmeksizin, bizzat kendileri ile röportaj yapılarak Amerikan kamuoyunda parlatılır.⁷³

Türk askerler ise Schreiner'in tarih yazımında tek tek bireyler olarak değil, gruplar olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Türk askeri bir ideal-tiptir. İmparatorluğun özellikle kıyı bölgelerinden geldikleri, denize aşına oldukları, güçlü fizikli, itaatkâr, seri, yorulmak bilmez ve olağanüstü metanetli oldukları bildirilir. Ne kadar uyumlu olduklarını, aralarında kavga/hırgür bilmediklerine delil olarak 1915 yılı Mart ayı boyunca 20'den az vakanın Harp Mahkemesi önüne geldiği ve bunlardan yalnızca ikisinin ciddi olduğu beyan edilir.⁷⁴

Sonuç

Tarih yazmanın tarihçi ile olguları arasında bir eylemlilik olduğu düşünülür. Bu ön kabulden hareketle ya tarihçinin niyet ya da yeterlilikleri, ya da tarihsel olgunun mahiyeti (rivayetin sıhhati)

70 Associated Press muhabiri Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki Alman sivil ve askeri personelinin çalışmalarından söz ettiği şu haberinde özellikle Çanakkale ve Gelibolu yarımadasındaki Alman askeri faaliyetinin önemini vurgular. Alman askeri etkisi o raddedir ki, Amerikalı muhabir Türkleri askeri meselelerde onların “zeki öğrencileri” olduğunu yazar. Bkz. “Sees German Officers Everywhere in Turkey”, *The New York Times*, July 15, 1915.

71 *Allied Naval Operations*, s. 16.

72 *Allied Naval Operations*, s. 16-17.

73 Alman deniz subayı Firlle, Muavenet-i Milliye ile birlikte geminin komutasındaki Yüzbaşı Ahmet Saffet Bey'den söz edilmeksizin, 13 Mayıs gecesinde İngiliz hat gemisi Goliath'ı neredeyse tek başına batıran adam olarak tanıtılır. “Tells How He Sank Warship Goliath”, *The New York Times*, August 7, 1915.

74 *Allied Naval Operations*, s. 18.

üzerine odaklanılır. Tarihinin objektifliği, kaynaklara ulaşabilmesi, kaynak dilleri kullanabilmesi ve kaynak tenkidi yapabilmesi gibi hususlara mercek tutulur. Oysa tarih yazan öznenin niyeti ve tarihsel olgunun mahiyeti ne olursa olsun, sözel bir ifade olarak tarih, söze ve dile yani ifade ve yazın biçimlerine de bağımlıdır.

George Abel Schreiner’in Çanakkale ve Gelibolu’da savaş sırasında kaleme aldığı günlükler ve haber metinleri ile savaşın sonunda ve sonrasında yazdığı diplomatik ve askeri tarih monografilerini bir çapraz okumaya tabi tutmak hem farklı yazın türlerinin aynı tarihsel olguya farklı görünüm kazandırdığını göstermekte, hem de birincil tanıklıkların önemli bir yer tuttuğu Çanakkale Deniz Savaşları ile ilgili literatüre bir katkı vermektedir.

Schreiner’in aynı tarihsel olgu üzerine kaleme aldığı günlükleri, haber metinleri ve tarihsel monografileri arasındaki farklılıklar tarihsel olgunun kendisi ve tarih yazarının bilinci kadar, hatta onlardan da fazla, yazarın izlediği yazınsal stratejilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel monografiler merkeze alınıp bunlar diğer metinlerle karşılaştırıldığında; tarih yazımının perspektif farkı, genellemeye yatkınlık/anekdota karşıtlık, ifadede kesinlik ve keskinlik, spesifiklik/uzmanlık, polemik mahiyet ve insansızlaştırma gibi hususiyetleri ortaya çıkmaktadır. Başka yorum denemeleri hiç şüphesiz bunlara başka maddeler de ekleyebilir ama varılan sonuç değişmeyecektir: Velev ki Schreiner örneğinde olduğu gibi aynı gözden yansımış olsunlar, birincil tanıklıklar, bir başka deyişle şahadetler, gerçekliğin berrak bir ifadesi değildirler; bilakis yazılma anından yazın türüne kadar başka faktörlerin renk ve kokusunu taşıyabilmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı. *Ashburton Guardian*, October 1915.
- Press*, October 1915.
- The New York Times*, March-August 1915.
- The Spokesman Review*, May 1915.
- Cadiou, F. – Coulomb, C. – Lemonde, A. - Santamaria, Y., *Tarih Nasıl Yapılır*, çev. D. Çetinkasap, İletişim Yay., İstanbul 2013.
- Carr, E. H., *Tarih Nedir*, çev. M. Gizem Gürtürk, İletişim Yay., İstanbul 1994.
- Dosse, François, *Ufalanmış Tarih*, çev. Işık Ergüden, İş Bankası Yay., İstanbul 2008.
- Ergut, Ferdan, “Tarihi Sosyal Bilimselleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek”, *Tarihsel Sosyoloji*, ed. Elizabeth Özdalga, Doğu Batı Yay., İstanbul 2009.
- Evans, Richard J., *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Göleç, Mustafa, “Amerikalı Bir Gazetecinin Gözüyle Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: George Abel Schreiner ve Çanakkale Günlükleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Sayı 18, Bahar 2015.
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme / Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Otur Baştan Yaz Beni*, Küre Yay., İstanbul 2013.
- Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, Double Day, Page & Company, New York 1919.
- Popper, Karl, “Tarihin Bir Anlamı Var mıdır?”, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, çev. Abdullah Şevki, Hece Yay., Ankara 2006.
- Poster, Mark, *Foucault, Marksizm ve Tarih*, çev. Feride Güder, Otonom Yay., İstanbul 2008.
- Ricoeur, Paul, *Tarih ve Anlatı*, çev. Mehmet Rifat, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009.
- Robbins, Keith, *I. Dünya Savaşı*, Dost Kitabevi, Ankara 2005.
- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık / Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 2012.
- Schreiner, George Abel, *From Berlin to Bagdad*, Harpers&Brothers Publishers, New York 1918.
- Schreiner, George Abel, *The Craft Sinister*, Harper & Brothers, New York, 1920.
- Schreiner, George A., *Allied Naval Operations During the Dardanelles-Gallipoli Campaign 1914-1915*, National Archives and Record Service, Washington 1977. (Basılmamış, daktilo halinde)
- Scott, Joan W., *Feminist Tarihin Peşinde*, der. F. Dinçer-Ö. Aslan, BGST Yay., İstanbul 2013.
- Stone, Norman, *Birinci Dünya Savaşı*, çev. A. F. Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- Swing, Raymond, “Good Evening!”, *A Professional Memoir*, Harcourt, Brace & World, New York 1964.
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev. Özde Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Sene*, Yeditepe Yay., İstanbul 2006.
- Walia, Shelley, *Edward Said ve Tarihyazımı*, çev. Gürol Koca, Everest Yay., İstanbul 2004.